

न्यायिक उपचार र अधिकारहरूको हरणः नेपालमा गम्भीर अपराधका मुद्दा फिर्ता

(मूलप्रति अङ्ग्रेजी)

कानुनी राय

२०६८ असार (२०११ जुन)

National Human Rights Commission, Nepal

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER
Nepal

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालद्वारा वि.सं. २०६८ मा प्रकाशित प्रकाशन सहयोग: राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, क्षमता सबलीकरण परियोजना

© राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल २०६८/०४/०९

निःशुल्क वितरणका लागि

थप जानकारीको लागि सम्पर्क राख्नुहोला:

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, क्षमता सबलीकरण परियोजना

हरिहरभवन, ललितपुर,

पोष्ट बक्स: ९१८२, काठमाडौं

फोन: +९७७ १ ५०१००१५, १६, १७, १८

फ्याक्स: +९७७ १ ५५४७९७३

इमेल: nhrc@nhrcnepal.org

वेबसाइट: www.nhrcnepal.org

मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय, नेपाल (उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल)

सिलु विल्डिङ, म्युजियम रोड, छाउनी

पोस्ट बक्स २४५५५, काठमाडौं

फोन: +९७७-१-४२८०१६४

फ्याक्स: +९७७-१-४६७०७९२

इमेल: registry.np@ohchr.org

वेबसाइट: <http://nepal.ohchr.org>

मुद्रण: फरम्याट प्रिन्टिङ प्रेस प्रा. लि.

ढ्यायिक उपचार र अधिकारहरूको हरणः नेपालमा गम्भीर अपराधका मुद्दा फिर्ता

(मूलप्रति अङ्ग्रेजी)

कानुनी राय

शुद्ध असार (शुद्ध जुन)

National Human Rights Commission, Nepal

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS

OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Nepal

विषयवस्तु

१. परिचय	१
२. अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी खाका	३
२.१ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन	३
नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि	४
यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायसम्बन्धी महासन्धि	६
घरेलु अपराधका लागि अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने, सजाय दिने तथा क्षतिपूर्ति दिने जिम्मेवारी	९
२.२ अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन	१०
२.३ द्वन्द्वोत्तर स्थितिमा जवाफदेहीता र दण्डहीनतासँग सम्बद्ध संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सिद्धान्तहरू	१२
३. राष्ट्रिय कानुनी तथा नीतिगत खाका	१४
३.१ अन्तरिम संविधान	१४
३.२ विस्तृत शान्ति सम्झौता	१६
३.३ गम्भीर अपराधका लागि दण्डहीनतासँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधानहरू	१७
३.४ मुद्दा फिर्तासम्बन्धी विकसित विधिशास्त्र	२०
४. निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू	२३

१. परिचय

सन् २००८ अक्टोबरमा मन्त्रिपरिषद्दे मन्त्रीमण्डलका दुईजना वरिष्ठ सदस्यसहित राजनीतिक दलका कैयौं कार्यकर्ताविरुद्धका ३४९ वटा फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने निर्णय गर्‍यो। शान्ति प्रक्रियालाई प्रवर्द्धन गर्न तथा विस्तृत शान्ति सम्झौता (सम्झौता)^१ - जसको एउटा प्रावधानले “राजनीतिक कारणले”^२ व्यक्तिहरूविरुद्ध लगाइएका मुद्दाहरू फिर्ता गर्ने माग गर्दछ - लाई पूर्णतया कार्यान्वयन गर्न मुद्दा फिर्ता लिन आवश्यक रहेको बताइयो। तर, राजनीतिक अभियोग नभई ती मुद्दाहरूमा बढी आरोप लागेका कसुरहरू हत्या र हत्याका प्रयाससम्बन्धी^३ थिए। बलात्कार तथा अड्गभङ्गजस्ता अन्य गम्भीर अपराधसहितका ती कतिपय घटनाहरू वि.सं. २०६३^४मा सो सम्झौतामा हस्ताक्षर गरिएपछि रिपोर्ट गरिएका थिए।^५

कानून मन्त्रालयका अनुसार, तत्पश्चात् पछिल्ला सरकारहरू आफ्ना समर्थकहरूमाथि लगाइएका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिन^६ राजनीतिक दल, सशस्त्र समूहहरू र आदिवासी तथा जनजाति समुदायहरूबाट आएका मागहरूको दबावमा परेको हुनाले मन्त्रिपरिषद्दे थप ४१ वटा मुद्दाहरू^७ फिर्ता लिन सिफारिस गरेका छन्। पछिल्ला ४१ मध्ये एक तिहाईभन्दा बढी मुद्दाहरू पनि हत्या वा हत्याका प्रयास^८का आरोपहरूसँग सम्बन्धित छन्।

राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग (आयोग)ले फिर्ता लिने ती सबै प्रस्तावका पछाडिको औचित्य साबित गर्न सरकारलाई निरन्तर अनुरोध गरेको छ।^९ सरकारद्वारा फिर्ता लिइएका कतिपय मुद्दाहरू फौजदारी प्रकृतिका भएका र तिनको राजनीतिसँग कुनै सम्बन्ध नभएको कुरालाई दृष्टिगत गर्दै आयोगले मानवअधिकार उल्लङ्घन भएका मुद्दाहरू, खासगरी आयोगले

- १ कानून, न्याय तथा संविधानसभा व्यवस्थासम्बन्धी मन्त्रालयको टिपोट, २०६५ कात्तिक ११।
- २ वि.सं. २०६३ मङ्सिर ५ मा नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी)बीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता “विस्तृत शान्ति सम्झौता” वा “सम्झौता” भनिएको। हेर्नुहोस् दफा ५.२.७
- ३ सन् २००८ मा फिर्ता लिन सिफारिस गरिएका ३४९ सिफारिसहरूमध्ये करिब ४० प्रतिशत अभियोगहरू हत्या वा हत्या प्रयाससँग सम्बन्धित थिए।
- ४ ३४९ मुद्दाहरूमध्ये ५३ वटा (करिब १५ प्रतिशत) वि.सं. २०६३ मङ्सिरमा सम्झौता भएपछि मात्र दर्ता गरिएका थिए। यी पछिल्ला मुद्दाहरूमध्ये करिब ४० प्रतिशत हत्या वा हत्या प्रयास सम्बन्धित थिए।
- ५ फिर्ता लिन सिफारिस गरिएका मुद्दाहरूमध्ये दुईवटा शारीरिक आक्रमण (अड्गभङ्ग) तथा एउटा बलात्कारको अभियोगसँग सम्बन्धित छन्।
- ६ त्यस सम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्को बैठकले वि.सं. २०६५ र २०६७ का बीचमा विभिन्न निर्णयहरू गरेको थियो (२०६५ कात्तिक २०; २०६६ असोज ४; २०६६ कात्तिक १२; २०६६ चैत १७; २०६७ जेठ २६; २०६७ असार १६; र २०६७ साउन २८)।
- ७ नेपालमा मानवअधिकारको स्थिति तथा प्राविधिक सहयोगलगायत आफ्नो कार्यालयका गतिविधिसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको प्रतिवेदन (२०६७ फागुन ४), A/HRC/16/23, प्रकरण २०।
- ८ कानून मन्त्रालयबाट प्राप्त जानकारी। सन् २००९ मा फिर्ताका लागि सिफारिस गरिएका ४१ वटा मुद्दामध्ये १४ वटा हत्या वा हत्या प्रयासहरूसँग सम्बद्ध थिए।
- ९ राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले सन् २००८ मा ३४९ वटा मुद्दाहरू फिर्ता गर्ने निर्णयको व्याख्या गर्न सरकारलाई औपचारिक रूपमा अनुरोध गर्‍यो। साथै, सन् २००८ यता सरकारले ४१ मुद्दाहरू फिर्ता गर्नुका साथै सन् २००७ को सेप्टेम्बरमा कपिलवस्तुमा भएको हिसामा संलग्न भएको आरोप लागेका २३८ अधिल्ला मुद्दाहरू पनि फिर्ता लिइसकेको छ।

अनुसन्धान सुरु गरिसकेका र कारबाहीका लागि सिफारिस गरिसकेका मुद्दाहरू, फिर्ता लिँदा सरकारले आयोगसँग परामर्श लिनुपर्ने धारणा राखेको छ।^{१०}

त्यसैगरी, मानवअधिकार परिषद्समक्ष नेपालको सन् २०११ को विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा हुँदा सहभागी राज्यहरूले मुद्दा फिर्ता लिँदा हुने परिणामहरूबारे निकै चिन्ता व्यक्त गरे। वि.सं. २०६८ जेठ २४ गते मानवअधिकार परिषद्ले नेपालको विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा अनुमोदन गर्दा संयुक्त अधिराज्यको प्रतिनिधिमण्डलले यसरी आवाज उठायो:

“नेपाल सरकारले अहिले अदालतमा रहेका राज्य र माओवादी फौज दुवैसँग सम्बन्धित द्वन्द्वकालीन फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिन खोजिरहेको छ भन्ने हालैका समाचारहरूबाट भयभीत भएका छौं। यो कुरा विश्वव्यापी आवधिक समीक्षाका कतिपय सिफारिसहरूलाई सरकारले स्वीकार गरेको कुरासँग विरोधाभासपूर्ण छ र शान्ति सम्झौताको भावनाविरुद्ध छ। साथै, त्यस्तो कदम गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घन र दुर्व्यवहारका आरोपित पीडकहरूका लागि आममाफी हुनेछ र यसले नेपाललाई आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्वको सम्भावित हनन गर्ने खतरामा पुऱ्याउनेछ। हामी सरकारलाई प्रहरी अनुसन्धान र फौजदारी मुद्दाहरूमाथि कारबाही अगाडि बढाउने कुरा सुनिश्चित गर्न आग्रह गर्दछौं।”^{११}

मुद्दा फिर्ता लिने कार्यले राजनीतिक रूपमा आवद्ध व्यक्तिहरूलाई फौजदारी जवाफदेहीताबाट जोगाउने काम गरेको छ र यसले सयौं गम्भीर अपराधका पीडकहरूका लागि वास्तविक दण्डहीनताको नीति^{१२}लाई प्रवर्द्धन गरेको छ। यस प्रवृत्तिले ती मुद्दाहरूमा प्रभावकारी न्यायिक उपचार पाउने पीडित भनिएकाहरूका अधिकारको अवमूल्यन गर्नुका साथै हालको दण्डहीनताको वातावरणबाट दिगो शान्तिको महत्त्वपूर्ण जगका रूपमा रहेका निष्पक्षता र कानुनी शासनमा आधारित अभू बलियो न्याय प्रणालीतर्फको सङ्क्रमणको प्रयासलाई अवरुद्ध तुल्याएको छ।

^{१०} एकसट्टीऔं अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दिवसको स्मरण गर्न आयोजित एक समारोहमा बोल्दै आयोगका अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्यायले हत्या, अपहरण, बलात्कार तथा यातनासम्बन्धी सयौं मुद्दाहरू फिर्ता गर्न सरकारले हतारमा गरेको निर्णयले सर्वसाधारणका आँखामा दण्डहीनताको सरकारी नीतिलाई समर्थन गरेको जस्तो देखिन्छ भनी त्यसमाथि प्रकाश पार्नुभएको थियो।

^{११} “संयुक्त अधिराज्यद्वारा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार परिषदमा नेपालबारे कुरा उठाइयो” भन्ने जेनेभास्थित संयुक्त अधिराज्यका स्थायी प्रतिनिधि राजदूत पिटर गुडरामको भनाइ (२०६८ जेठ २४) <http://ukinnepal.fco.gov.uk/en/news/?view=PressS&id=609785482> [last accessed: 22 June 2011].] मा उपलब्ध छ।

^{१२} दण्डहीनताको लडाइँमार्फत् मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि सिद्धान्तहरूको अद्यावधिक सँगालोको सिद्धान्त १ ले “मानवअधिकार उल्लङ्घनका पीडकहरूलाई जवाहदेही बनाउन, कानुनी वा वास्तविक रूपमा, सक्ने सम्भावना नहुनु नै दण्डहीनता हो” भनी परिभाषा गरेको छ। मानवअधिकार दुर्व्यवहारका लागि जिम्मेवारहरूलाई अभियोजन गर्न राजनीतिक इच्छा वा क्षमता नभएको अवस्थामा वास्तविक दण्डहीनता हुन्छ, भने अपत्यक्ष रूपमा वा आममाफीसम्बन्धी कानुनजस्ता औपचारिक कानुनी उन्मुक्तिमार्फत् दण्डहीनता रोक्ने नियमकानुनका सीमाहरूबाट उब्जने दण्डहीनता कानुनी हुन्छ।

नेपालका बन्धनकारी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्वहरूका आधारमा यस रायपत्रले फिर्ता लिइएका मुद्दाहरूमा गम्भीर अपराधका आरोपहरूको अनुसन्धान गरी अभियोजन गर्ने एवं दुर्व्यवहार खेपेका पाइएकाहरूलाई प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्रदान गर्ने सरकारको जिम्मेवारीमाथि जोड दिन्छ। त्यसका अतिरिक्त, यस रायपत्रले जारी मुद्दा फिर्ता लिने कार्य र त्यसपछिको दण्डहीनताको समस्याका सन्दर्भमा हालसालै गरिएका कानुनी सुधारका पहलहरूको पनि लेखाजोखा गरेको छ। साथै यसले नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्व अनुरूपसँग विद्यमान र भावी कानुनी तथा सवैधानिक प्रावधानहरूको पालना सुनिश्चित गर्न सिफारिसहरू प्रस्तुत गर्दछ।

२. अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी खाका

२.१ अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन

कैयौं अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिको पक्षका रूपमा नेपाल सरकार आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका व्यक्तिहरूका विभिन्न प्रकारका मानवअधिकारको सम्मान र त्यसलाई सुनिश्चित गर्न बाध्य छ।^{१३}

नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गर्ने नेपालको संविधान र राष्ट्रिय कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका लगायत सरकार प्रत्याभूति गर्न बाध्य हुने सबै मानवअधिकारहरूभित्र प्रभावकारी न्यायिक उपचारको अधिकार अन्तरनिहित हुन्छ।^{१४} प्रभावकारी न्यायिक उपचारले सर्वप्रथम सरकारले संरक्षण गर्न विफल भएका व्यक्तिहरूले भोग्नुपरेको पीडाका लागि क्षतिपूर्ति प्रदान गर्छ र त्यसपछि, दण्डहीनताको अवस्थामा हुन सक्ने बढी सम्भावना भएका भावी उल्लङ्घनहरूलाई रोक्ने निवारकको काम गर्छ।

त्यस अर्थमा, गम्भीर अपराध भएका मुद्दाहरू फिर्ता लिने कार्यले पीडितहरूलाई प्रभावकारी न्यायिक उपचारको अधिकार दिँदै र परिणामस्वरूप बाँच्न पाउने अधिकार र यातना तथा यौन हिंसाबाट स्वतन्त्र हुन पाउने अधिकारलगायत सरकारले सम्मान र सुनिश्चित गर्न बाध्य हुनुपर्ने मानवअधिकार अस्वीकार गर्छ।

फिर्ता लिन सिफारिस गरिएका मुद्दाहरू तथा तीसँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधहरूको विशेष सान्दर्भिकता नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि

^{१३} अन्य कुराका अतिरिक्त, नेपालद्वारा अनुमोदित मानवअधिकारसम्बन्धी महासन्धिहरूमा देहायका विषयहरू पर्दछन् - नागरिक, साँस्कृतिक, राजनीतिक तथा सामाजिक अधिकारहरू; महिला, बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारहरू; र थप संरक्षण, उजुरी संयन्त्र तथा सार्वजनिक जाँचबुझ कार्यविधिसम्बन्धी केही सन्धिपत्रहरू। नेपाल पक्षराष्ट्र भएका सन्धिहरूको अद्यावधिक सूचीका लागि नेपाल कानून आयोगको वेबपेजमा “प्रचलित कानून - सन्धि तथा महासन्धिहरू” शीर्षक हेर्नुहोस्। http://lawcommission.gov.np/index.php?option=com_remository&Itemid=21&func=select&id=36&lang=en [last accessed: 22 June 2011].

^{१४} मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा ८ (GA Res 217A (III), 10 December 1948, A/810 at 71) हेर्नुहोस्। यसमा लेखिएको छ: प्रत्येक व्यक्तिलाई संविधान वा कानून प्रदत्त मौलिक अधिकारका उल्लङ्घनहरूमा अधिकारप्राप्त न्यायाधिकरणहरूबाट प्रभावकारी कानुनी उपचार प्राप्त गर्ने अधिकार हुन्छ।

(आईसीसीपीआर)^{१५} र यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायसम्बन्धी महासन्धि (क्याट)^{१६} सँग रहेको छ र ती दुवैलाई नेपालले अनुमोदन गरेकाले ती कार्यान्वयन गर्न कानुनी रूपमा बन्धनकारी छन्। ती सन्धिहरूले प्रस्ट रूपमा नेपालमाथि तिनमा निहित अधिकार^{१७} र स्वतन्त्रताहरूको दुर्व्यवहारका लागि सरकारी अधिकारी वा नागरिकहरूद्वारा गरिएका^{१८} प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्रदान गर्नुपर्ने दायित्व थोपेछन्।

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि

आईसीसीपीआरद्वारा प्रदत्त अधिकारहरूको “सम्मान र तिनलाई सुनिश्चित गर्न”^{१९} मानवअधिकार समिति^{२०}ले राज्यका प्रतिनिधिहरूद्वारा गरिएका अभिसन्धिको दुर्व्यवहार मात्र नभई “निजी व्यक्ति वा संस्थाहरूबाट हुने क्षतिलाई रोक्न, त्यसमा सजाय दिन, त्यसको अनुसन्धान गर्न वा क्षतिपूर्ति दिन उपयुक्त उपाय गर्न वा उपयुक्त प्रयास गर्न विफल भएर वा त्यस्ता कार्य हुन दिएर” भएका उल्लङ्घनहरूलाई समेत रोक्नेपर्छ।^{२१}

अभिसन्धिका सबै अधिकारहरूका सन्दर्भमा ती दायित्वहरू “तत्काल लागु हुने” हुन्छन्।^{२२}

अनुसन्धानबाट अभिसन्धिको उल्लङ्घन भएको खुलेमा मानवअधिकार समितिले “नदोहोरिने कुराको प्रतिबद्धता तथा सम्बद्ध कानून र प्रचलनहरूमा परिवर्तन एवं मानवअधिकार उल्लङ्घनका पीडकहरूलाई न्यायको कठघरामा ल्याउने” कुराको महत्त्वमाथि थप जोड दिएको छ।^{२३} घरेलु अपराध वा मानवअधिकार दुर्व्यवहारका लागि जिम्मेवारहरूलाई अनुसन्धान गरी अभियोजन गर्नमा हुने विफलता राज्यद्वारा सो अभिसन्धिको नयाँ र भिन्न उल्लङ्घन भएको सरह हुन सक्छ।^{२४}

^{१५} राजनीतिक तथा नागरिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि १९६६, 999 UNTS 171 (ICCPR)। नेपालले आईसीसीपीआरलाई २०४८ वैशाख ३१ गते अनुमोदन गर्‍यो र त्यसद्वारा बाँधियो।

^{१६} यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धि १९८४, 1465 UNTS 85 (CAT)। नेपालले क्याटलाई २०४८ वैशाख २१ गते अनुमोदन गर्‍यो र त्यसद्वारा बाँधियो।

^{१७} आईसीसीपीआरको धारा २.३(क)ले पक्ष राष्ट्रहरूले अभिसन्धिको उल्लङ्घनबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी न्यायिक उपचार सुनिश्चित गर्नुपर्ने कुरा बताएको छ। क्याटको धारा १३ र १४ ले यातना पीडितहरूलाई प्रभावकारी न्यायिक उपचार तथा परिपूरणलगायतका अधिकारहरू प्रत्याभूति गरेका छन्।

^{१८} तल हेर्नुहोस्।

^{१९} आईसीसीपीआर, धारा २(१)।

^{२०} मानवअधिकार समिति उसको उजुरी संयन्त्रअन्तर्गत पेस गरिएका सूचनाहरूको समीक्षा गर्नेलगायतका कार्य गरेर आईसीसीपीआरको कार्यान्वयनको अनुगमनका लागि जिम्मेवार स्वतन्त्र विज्ञहरूको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकाय हो।

^{२१} मानवअधिकार समिति, अभिसन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूमाथि थोपरिएका सामान्य कानुनी दायित्वको प्रकृतिसम्बन्धी सामान्य टिप्पणी नं. ३१, २०६१ जेठ १३, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, para. 8.

^{२२} ऐ., अनु. ५

^{२३} ऐ., अनु. १६

^{२४} ऐ., अनु. १८

गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घन, खासगरी बाँचन पाउने अधिकारको उल्लङ्घन, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य र यातनाका सम्बन्धमा राज्यमाथि त्यस्ता उल्लङ्घनका लागि जिम्मेवार ठानिएकाहरूबारे अनुसन्धान गर्ने, तिनलाई फौजदारी अभियोजन गर्ने, पुर्पक्ष गर्ने तथा सजाय दिने अझ ठूलो कर्तव्य हुन्छ।^{२५}

सुरक्षाफौजको हातबाट निवेदकका श्रीमान बेपत्ता पारिएका वा मृत्यु भएका ठानिएको *शर्मा वि. नेपाल*^{२६} मुद्दामा मानवअधिकार समितिले प्रभावकारी न्यायिक उपचारको अधिकारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारले पीडितको स्वतन्त्रताको अधिकार तथा यातना वा क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार निषेध गर्ने कुरालाई उल्लङ्घन गरेको पायो।^{२७} मानवअधिकार समितिले निवेदकका पतिको अवस्थाबारे अनुसन्धान गर्न र त्यसलाई स्पष्ट पार्न सरकारको विफलताका कारण उत्पन्न सन्ताप र तोडले गर्दा उनी आफैँ क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहारबाट पीडित भएको पनि पायो।^{२८}

समितिका धारणाहरूले उसका लामो समयदेखिका अडानहरूलाई पुष्टि गर्‍यो जसअनुसार सरकारले:

“मानवअधिकारका आरोपित उल्लङ्घन, खासगरी बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य र यातना दिने कार्यबारे पूर्ण अनुसन्धान गर्ने मात्र होइन त्यस्ता उल्लङ्घनका लागि जिम्मेवारहरूलाई अभियोजन गर्ने, पुर्पक्ष गर्ने र सजाय दिनेसमेत गर्नुपर्छ। राज्यपक्षमा भविष्यमा त्यस्तै उल्लङ्घन रोक्ने उपाय ल्याउने र उल्लङ्घन प्रमाणित भएमा प्रभावकारी र पालना गराउन सकिने न्यायिक उपचार प्रदान गर्ने दायित्वसमेत हुन्छ।”^{२९}

सन् २०११ जनवरीमा *शर्मा* मुद्दामाथिको आफ्नो धारणाको समीक्षा गर्दै मानवअधिकार समितिले प्रभावकारी न्यायिक उपचार पाउने वादीको अधिकारलाई अस्वीकार गर्ने गरिएको अहिलेको अवस्था हुन नदिन छुट्टै नयाँ सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रबाट समेत जिम्मेवार

^{२५} हेर्नुहोस्, ऐ.; *वाटिस्टा डे आरेलाना वि. कोलम्बिया*, सूचना नं. ५६३/१९९३, सूचना नं. ५६३/१९९३, CCPR/C/55/D/563/1993 (1995); *सापारो वि. कोलम्बिया*, सूचना नं. ६१२/१९९५, CCPR/C/60/D/612/1995 (1997); र *भ्युगो रोड्रिगेज वि. उरुग्वे*, सूचना नं. ३२२/१९८८, CCPR/C/51/D/322/1988, para. 12.4 (1994).

^{२६} *यशोधरा शर्मा वि. नेपाल*, सूचना वि. १४६९/२००६, CCPR/C/९४/D/1469/2006 (2008).

^{२७} आईसीसीपीआरको धारा ७, ९, र १० का सम्बन्धमा उल्लङ्घनहरू भएको पाइयो र ती धारा २(३)सँग सम्बन्धित छन्। मानवअधिकार समितिले पनि बेपत्ता पार्ने कार्य, अन्य अधिकारमध्ये, मान्छेको बाँचन पाउने अधिकारको उल्लङ्घन (वा त्यसप्रतिको गम्भीर खतरा) हो भनेको छ। तर, पर्याप्त अनुसन्धानको अभावमा उजुरीकर्ताको श्रीमानको अनुमानित मृत्युका सम्बन्धमा कुनै निष्कर्ष निकालेन (ऐ., अनु. ७.४, ७.८)।

^{२८} ऐ., अनु. ७.९

^{२९} ऐ., अनु. ९.१०

ठहरिएकाहरूमाथि अनुसन्धान गर्न तथा तिनलाई अभियोजन, पुर्पक्ष र सजाय दिने जरुरी दायित्व नेपालमाथि छ भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्‍यो।^{३०}

नेपालको सर्वोच्च अदालतले *सुशील प्याकुरेलसमेत वि सम्माननीय प्रधानमन्त्री भलनाथ खनालसमेत*^{३१}को मुद्दामा गरेको सन् २०११ जुनको निर्णयमा फौजदारी न्याय प्रणालीमार्फत् पूर्ण र प्रभावकारी अनुसन्धानलाई स्थापना नै नभएको सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले गर्ने भनी पछि सार्न पाइँदैन भन्ने आदेश गर्‍यो। सर्वोच्च अदालतले निष्पक्ष अनुसन्धानमार्फत् प्रभावकारी न्यायिक उपचार पाउने अधिकार तथा राजनीतिक प्रभाव वा दबावबाट मुक्त भई निष्पक्ष अनुसन्धान गरी आरोपित पीडितको मानवअधिकारलाई सम्मान गर्न प्रहरी बाध्य छ भन्ने लगायतका कुराहरूलाई अव्यक्त रूपमा समावेश गरेर आईसीसीपीआर र मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र^{३२} दुवैलाई कार्यान्वयन गर्नेपनि थप धारणा प्रस्तुत गर्‍यो।

यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायसम्बन्धी महासन्धि त्यसैगरी, क्याटले पनि स्पष्ट शब्दमा राज्यका अधिकारी वा निजी पात्र जसले गरेको भए पनि यातना वा क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायलाई अपराधीकरण गर्ने^{३३}, अनुसन्धान गर्ने^{३४}, अभियोजन गर्ने^{३५} तथा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने (प्रभावकारी न्यायिक उपचार तथा परिपूरणलगायत)^{३६} दायित्व राज्यलाई दिएको छ।^{३७}

क्याटअन्तर्गतको दायित्व पूरा गर्ने नेपालको आवधिक प्रतिवेदन २००५ को जवाफमा यातनाविरुद्धको समिति^{३८}ले सरकारले दण्डहीनताको दीर्घरोगलाई सम्बोधन गर्न देहायको कुरा गर्नुपर्ने सिफारिस गर्‍यो :

^{३०} व्यक्तिगत सूचनासम्बन्धी मानवअधिकार समितिको अनुगमन प्रगति प्रतिवेदन, २०६७ पुस २१, CCPR/C/100/3; हेनुहोस्: Nepal, “Remedy recommended” and “Action taken or required”.

^{३१} *सुशील प्याकुरेलसमेत वि. सम्माननीय प्रधानमन्त्रि भलनाथ खनालसमेत*, रिट नं. १९०४ (२०६८); २०६८ वैशाख ७ गते (२०११ जुन २१) को सर्वोच्च अदालतको निर्णय।

^{३२} मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र

^{३३} क्याट, धारा ४

^{३४} क्याट, धारा १२

^{३५} क्याट, धारा ७

^{३६} क्याट, धारा १३-१४। दुर्व्यवहारविरुद्धका सम्बन्धमा धारा १४ अन्तर्गत राज्यले क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनुपर्ने प्रावधानमा प्रभावकारी न्यायिक उपचार तथा परिपूरण (क्षतिपूर्ति, नदोहोरिने कुराको प्रत्याभूति, पुनस्थापना, प्रत्यवस्थापन तथा सन्तुष्टि)मा पहुँच पर्दछन्। http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/comments_article14.htm [last accessed: 22 June 2011] मा उपलब्ध गराइएको यातनाविरुद्ध समितिको क्याटको धारा १४ सम्बन्धी सामान्य टिप्पणी नं. ३ को मस्यौदा हेनुहोस्।

^{३७} यातनाविरुद्ध समिति, सामान्य टिप्पणी नं. २: पक्षराष्ट्रहरूद्वारा धारा २ को कार्यान्वयन, २०६४ माघ १०, CAT/C/GC, paras. 7, 18.

^{३८} यातनाविरुद्ध समिति उसको उजुरी संयन्त्रअन्तर्गत पेस गरिएका सूचनाहरूको समीक्षा गर्नेलगायतका कार्य गरेर क्याटको कार्यान्वयनको अनुगमनका लागि जिम्मेवार स्वतन्त्र विज्ञहरूको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकाय हो।

“पक्राउ पुर्जीबिना गरिएको पक्राउ, गैरन्यायिक हत्या, हिरासतमा मृत्यु तथा बेपत्ता गर्ने कार्यसम्बन्धी सबै आरोपहरूको तुरुन्त अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने पीडकहरूलाई सजाय हुने कुरा सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी कानुनी, प्रशासनिक तथा न्यायिक उपायहरू गर्ने। प्रथम दृष्टिमा यातना भएको देखिने मुद्दाहरूका सम्बन्धमा अनुसन्धान अवधिभरि अभियुक्तलाई निलम्बन गरिनुपर्छ वा भिन्न ठाउँमा काममा लगाउनुपर्छ।”^{३९}

नेपाल सरकारले सन् २००७ मा दण्डहीनतालाई समाप्त पार्ने, दुर्व्यवहारको अभियोजन गर्ने, अन्तिम फैसला नभएसम्म यातनाको आरोप लागेका अधिकारीहरूलाई निलम्बन गर्ने, अदालतका आदेशको पालना गराउने तथा भविष्यमा हुने यातनाका घटनामा सजाय दिने तथा क्षतिपूर्ति दिने प्रतिबद्धता गरेर यातनाविरुद्धको समितिका सरोकारहरूलाई जवाफ दियो।^{४०}

सन् २०१० नोभेम्बरमा, आफ्नो अर्को आवधिक प्रतिवेदन प्रक्रियामा जानुअगाडि नेपाल सरकारलाई बुझाएका मुद्दाहरूको एउटा सूचीमा यातनाविरुद्धको समितिले हालै प्रस्तावित मुद्दा फिर्ता लिने कार्यबाट उत्पन्न हुन सक्ने वास्तविक दण्डहीनता^{४१}का सम्बन्धमा विशेष चिन्ता व्यक्त गर्‍यो:

“मन्त्रीमण्डलमा रहेका नेकपा (माओवादी)का केही वरिष्ठ सदस्यसहितको ‘राजनीतिक प्रकृति’का ३४९ वटा मुद्दा फिर्ता गर्ने सरकारको सिफारिसपछि भविष्यमा त्यस्तो घटना दोहोरिन नदिन तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तद्वारा सिफारिस गरिएभन्ने धोर उल्लङ्घन र अन्तर्राष्ट्रिय अपराधहरूका लागि जिम्मेवारहरूले वास्तविक आममाफीबाट फाइदा नपाउनु भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न चालिएका कदमहरूबारे जानकारी दिनुहोस्।”^{४२}

^{३९} यातनाविरुद्ध समिति, यातनाविरुद्ध समितिका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू - नेपाल, २०६२ चैत ३०, CAT/C/NPL/CO/2, para. 24.

^{४०} यातनाविरुद्ध समितिका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरूप्रति नेपाल सरकारद्वारा गरिएका टिप्पणीहरू, २०६४ जेठ १८, CAT/C/NPL/CO/2, para. 10, 12, 16, 21, 23.

^{४१} नेपालका तेस्रो, चौथो र पाँचौ आवधिक प्रतिवेदनहरू पेस गर्नुपूर्व मुद्दाहरूको सूची, २०६७ फागुन ५, CAT/C/NPL/3-5, para. 30.

^{४२} ऐ., अनु. ३२। वास्तविक आममाफीको परिभाषाका लागि, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयको Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Amnesties, 2009, HR/PUB/09/1 हेर्नुहोस्: वास्तविक आममाफीले अभियोजनको बाटोलाई पहिले नै बन्द गर्ने राज्यका कानून, आज्ञाति वा नियमहरूजस्ता कानुनी उपायहरूको व्याख्या गर्दछ। फौजदारी अभियोजन वा आमउपचारलाई प्रस्ट रूपमा अस्वीकार नगरे तापनि तिनको असर आममाफीसम्बन्धी प्रस्ट कानूनको जस्तै हुन्छ। यस्ता आममाफीले कानुनी रूपमा आममाफी दिन नसक्ने कसुरहरूको अभियोजनलाई रोक्ने भएमा ती अग्राह्य हुन्छन्।

यातनाविरुद्धको समितिले थप टिप्पणी गर्दै भनेको छ : चाहे नेपालको पूर्व आन्तरिक द्वन्द्व^{४३}का सन्दर्भमा भएको होस वा अरू कुनै अवस्थामा भएको होस यातना, बलात्कार वा अन्य अभद्र व्यवहारका घटनाहरूलाई न्यायसङ्गत ठहर्‍याउन “कुनै पनि असामान्य परिस्थिति” देखाउन पाइँदैन किनभने त्यस्तो व्यवहारलाई निषेध गर्ने कार्य निर्विकल्प र अहरणीय छ।^{४४}

बलात्कार तथा अन्य लैङ्गिक हिंसाजस्ता यातनापीडितका लागि प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्रदान गर्ने महत्त्वमाथि जोड दिँदै यातनाविरुद्धको समितिले निरन्तरको दण्डहीनताविरुद्ध लड्न कथित दुर्व्यवहारको अनुसन्धान र अभियोजनमा तत्परता देखाउनुपर्ने आवश्यकतामा प्रकाश पारेको छ:

“यातनालाई रोक्न, दण्ड दिन तथा यातनापीडितहरूलाई न्यायिक उपचार प्रदान गर्नका लागि सकारात्मक हस्तक्षेपका लागि उपयुक्त प्रयास गर्नमा हुने राज्यको विफलताले गैरराज्य पात्रहरूलाई दण्डहीनताको स्थिति ल्याई सो महासन्धिअन्तर्गत अस्वीकार्य कार्य गर्न सहज बनाउँछ र राज्यको उदासीनता र अकर्मण्यताले एक प्रकारको प्रोत्साहन र/वा वास्तविक स्वीकृति प्रदान गर्छ। सो समितिले यस सिद्धान्तलाई बलात्कारजस्तो लैङ्गिक हिंसाबाट पीडितहरूलाई रोक्न वा संरक्षण गर्नमा राज्यपक्षको विफलताका सम्बन्धमा लागु गरेको छ [...]।”^{४५}

क्याटअन्तर्गत नेपालका दायित्वहरूअनुसार महिलाविरुद्ध सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि (सिडुअ)^{४६}ले पनि सरकारलाई सर्वसाधारण व्यक्तिद्वारा भएको बलात्कारका घटनालगायतका लैङ्गिक हिंसा जहिले भए पनि^{४७} तिनको अनुसन्धान, अभियोजन र सजाय गरी न्यायिक उपचार प्रदान गर्न प्रतिबद्ध तुल्याउँछ।^{४८}

यातना वा अभद्र व्यवहारका घटना (अन्य दुर्व्यवहारमध्ये)का लागि अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने, सजाय गर्ने र न्यायिक उपचार उपलब्ध गराउने आफ्नो दायित्वलाई स्वीकार गर्दै नेपाल सरकारले सन् २००४ मईमा मानवअधिकार र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन^{४९} कार्यान्वयन गर्न २५ बुँदे प्रतिबद्धता जारी गरी देहायको घोषणा गर्‍यो: “त्यसरी

^{४३} यातनाविरुद्ध समितिका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू CAT/C/NPL/CO/2, para. 10.

^{४४} यातनाविरुद्ध समिति, सामान्य टिप्पणी नं. २, अनु. ५ ।

^{४५} ऐ., अनु. १८। यातनाविरुद्ध समितिका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू - नेपाल, २०६३ चैत ३०, CAT/C/NPL/CO/2, para. 27 पनि हेर्नुहोस् ।

^{४६} महिलाविरुद्ध सबै प्रकारका विभेद उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि १९७९, 1249 UNTS 13 (CEDAW). नेपालले सिडुअलाई २०४८ वैशाख २९ मा अनुमोदन गरी त्यसद्वारा बाँधियो ।

^{४७} हेर्नुहोस्: सिडुअको धारा २(ख) तथा सिडुअ समिति, सामान्य सिफारिस नं. १९: महिलाविरुद्धको हिंसा, २०४८ माघ १५, A/47/38, para 9.

^{४८} महिलाविरुद्ध हिंसा, यसका कारण र परिणामहरूसम्बन्धी विशेष प्रतिवेदकको प्रतिवेदन, रसिदा मन्जु, २०६७ वैशाख १०, A/HRC/14/22, para. 16.

^{४९} जवर्जस्ती वा अनैच्छिक रूपमा बेपत्ता पार्ने कार्यसम्बन्धी कार्यसमूहको प्रतिवेदन, परिशिष्ट: नेपाल भ्रमण (२०६१ मङ्सिर २१-२९), २०६१ माघ १५, E/CN.4/2005/65/Add.1, para. 23. तत्कालीन प्रधानमन्त्रि सूर्यबहादुर

व्यवहार गरिएको कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनले तोकेअनुसारको क्षतिपूर्ति प्रदान गरिनेछ र त्यस्तो व्यवहारका लागि जिम्मेवार कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनअनुसार अभियोजन र दण्डित गरिनेछ।”^{१०}

घरेलु अपराधका लागि अनुसन्धान, अभियोजन, सजाय गर्ने र क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने जिम्मेवारी

मानवअधिकार दुर्व्यवहारका लागि प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्रदान गर्ने नेपालको दायित्वबारे माथिको विश्लेषणमा देखाइएभैं सरकारले घरेलु अपराध र खासगरी हत्या, यातना र बलात्कारजस्ता गम्भीर दुर्व्यवहारको अनुसन्धान, अभियोजन र सजाय गर्न योजनाबद्ध रूपबाट विफल भएमा त्यस्तो गर्ने जिम्मेवारी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत सरकारको हो।

मानवअधिकार परिषदसमक्ष हालै पठाइएको एउटा पत्रमा गैरन्यायिक हत्यासम्बन्धी विशेष प्रतिवेदकले देहायको टिप्पणी गरेका छन्:

“हत्याको निश्चित प्रवृत्ति भएको र सरकारको प्रतिक्रिया (रोकथाम वा जवाफदेहीताका सम्बन्धमा) पर्याप्त नभएका ठाउँमा राज्यको जिम्मेवारी हुन्छ। मानवअधिकार कानूनअन्तर्गत राज्यलाई बाँच्न पाउने अधिकारको प्रत्यक्ष उल्लङ्घन गर्ने अधिकार नहुने मात्र होइन उसले बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्छ र पीडकलाई निरुत्साहन गर्ने, रोक्ने, अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने र सजाय दिने उपयुक्त प्रयासहरू गर्ने दायित्व पनि उसमा हुन्छ।”^{११}

त्यस अर्थमा, मानवअधिकार सुनिश्चित गर्ने नेपालको जिम्मेवारीले उल्लङ्घनहरू भएका ठाउँमा उपयुक्त प्रयास गर्ने उसको कर्तव्य पनि सृजना गराउँछ। सरकार मानवअधिकारको सम्मान र र त्यसलाई सुनिश्चित गर्न विफल भएमा उसले ती कार्य वा गर्नुपर्ने कार्य

थापाले २०६० चैत १३ गते “मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको कार्यान्वयनसम्बन्धी २५ बुँदे प्रतिबद्धता” (परिशिष्ट) घोषणा गर्नुभयो, जसमा माओवादी द्वन्द्वको सन्दर्भमा मानवअधिकारको संरक्षण गर्न तथा मानवअधिकार उल्लङ्घनहरू हुन नदिन विस्तृत तथा ठोस कदमहरू समावेश गरिएका छन्। त्यो प्रतिबद्धतामा विभेदविना मानवअधिकारको संरक्षणका प्रावधानहरू (अनु. १); बाँच्न पाउने अधिकार (अनु. २); यातना तथा अन्य अभद्र व्यवहारबाट स्वतन्त्रता (अनु. ८); स्वच्छ पुर्पक्षसम्बन्धी अधिकारहरू (अनु. ३, ११); अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता (अनु. १५); र महिला तथा बालबालिकाका अधिकारहरू; हराएका भनिएका व्यक्तिको अवस्था तथा उनीहरू कहाँ छन् भन्ने कुरा निर्व्यौल गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस समितिसँग मिलेर काम गर्ने (अनु. २२); अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका मान्यताहरूको सम्मानका लागि (प्रस्तावना, अनु. ३, २१); मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षणका लागि (अनु. १८); अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको क्षेत्रमा कार्यरत अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस समिति तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूसँगको सहकार्य; र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको सबलीकरण (अनु. २४) पर्दछन्।

^{१०} ऐ., परिशिष्ट हेर्नुहोस्: “मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको कार्यान्वयनबारे श्री ५ को सरकारको प्रतिबद्धता” (सम्माननीय प्रधानमन्त्रि सूर्यबहादुर थापाद्वारा २०५० चैत १३ गते घोषणा गरिएको), अनु. ८।

^{११} नैरकानुनी हत्यासम्बन्धी मानवअधिकार परिषद्मा पेस गरिएको विशेष प्रतिवेदकको प्रतिवेदन, २०६७ जेठ ६, A/HRC/14/24, para. 46(d)।

नगरेको अवस्थालाई अन्त्य गरी उल्लङ्घनको पुनरावृत्ति हुन नदिने कुराको प्रत्याभूति गर्नुपर्छ।^{५२}

मानवअधिकार दुर्व्यवहारसँग सम्बन्धित फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने कार्य त्यसको विपरीत हुन्छ- दुर्व्यवहार गरिएका अधिकारहरू सुनिश्चित गर्नुको सट्टा यसले दण्डहीनता सुनिश्चित गरेर अपराधहरूलाई जवाफ दिन्छ र यसरी नयाँ उल्लङ्घनहरू निम्त्याउँछ।

अनुसन्धान र अभियोजन हुन नदिएर मुद्दा फिर्ता लिने कार्यले क्षतिपूर्ति वा अन्य प्रकारले प्रदान गरिने पीडितको परिपूरणको अधिकारलाई अर्थहीन बनाउँछ।

आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार दायित्वको पालना गर्न सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने कार्य रोकनैपर्छ र त्यसको सट्टा पीडितहरूले भोग्नुपरेको क्षतिका लागि न्यायमा पहुँचको प्रत्याभूति गरेर दुर्व्यवहारलाई सम्बोधन गर्नुपर्छ।

२.२ अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून

नेपालको आन्तरिक द्वन्द्वका क्रममा सशस्त्रफौजका सदस्यहरूको आचरणसँग सम्बन्धित फिर्ता लिन विचाराधीन कुनै पनि मुद्दाहरूमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनअन्तर्गतको सरकारका दायित्वहरू हुन्छन्।

नेपालले सन् १९४९ अगस्ट १२ का सबै चारवटा जेनेभा महासन्धिहरूलाई अनुमोदन गरेको छ र त्यसैले ती सन्धिहरूका साथै युद्धको प्रथागत कानूनहरूबाट बाँधिएको छ।

मानवअधिकार कानून सधैं र सामान्य रूपमा लागु हुन्छ भने अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून सशस्त्र द्वन्द्वका सन्दर्भमा विशिष्ट कानूनको रूपमा लागु हुन्छ र केही अवस्थामा यसले मानवअधिकार कानूनअन्तर्गत बाँच्न पाउने अधिकारको बृहत् संरक्षणलाई विस्थापित गर्छ।

तर मानवअधिकार कानूनजस्तै अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनले लडाकु र गैरलडाकु दुवैका लागि कैयौं संरक्षण प्रदान गर्नुका साथै राज्यलाई अस्वीकार्य आचरणको अनुसन्धान, अभियोजन र त्यसमा सजाय गर्न बाध्य पार्दै उल्लङ्घनका कडा क्षेत्र निर्धारण गरेको छ।

नेपालको द्वन्द्वमा गरिएका अपराधहरूसँग विशेष रूपमा सान्दर्भिक चारवटा जेनेभा महासन्धिको साभ्ना धारा ३ (साभ्ना धारा ३ का रूपमा चिनिने) छ जुन “अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृतिको नभएका” सबै सशस्त्र द्वन्द्वमा लागु हुन्छ र यसले गैरराज्य पात्रलगायत सबै पक्षहरूलाई समान रूपमा बाँध्छ।

साभ्ना धारा ३ ले गैरसैनिक वा आत्मसमर्पण गरेका वा घाइते, विरामी भएका वा थुनामा परेका समेत सशस्त्र फौजका सदस्य जो भए पनि आक्रमणमा सक्रिय रूपमा भाग नलिने सबै व्यक्तिहरूको प्रत्याभूति गरिनै पर्ने न्यूनतम संरक्षण प्रदान गर्दछ।

^{५२} हेर्नुहोस्: अन्तर्राष्ट्रिय कानून आयोग, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गलत कार्यहरूका सम्बन्धमा राज्यको जिम्मेवारीसम्बन्धी धाराका मस्यौदा, टिप्पणीसहित (२००१), धारा ३०, “समाप्ति तथा नदोहोरिने”।

संरक्षण प्राप्त व्यक्तिहरूले “जुनसुकै परिस्थितिमा जुनसुकै बेला र जुनसुकै ठाउँमा” लिङ्ग, जन्म वा अन्य हैसियतबाटसमेत कुनै विभेदविना मानवीय व्यवहार पाउनुपर्छ ।

साभ्का धारा ३ अन्तर्गत स्पष्टसँग निषेध गरिएका अभद्र व्यवहारका स्वरूपहरू देहायबमोजिम छन्:

- “क) ज्यान र शरीरप्रतिको हिंसा, खासगरी सबै प्रकारका हत्या, अङ्गभङ्ग पार्ने कार्य, क्रूर व्यवहार र यातना,
- ख) बन्धक बनाउने काम,
- ग) व्यक्तिगत मर्यादामाथि आँच पुऱ्याउने कार्य, विशेषगरी अपमानजनक व्यवहार,
- घ) सभ्य व्यक्तिहरूद्वारा अपरिहार्य भनी स्वीकार गरिएका सबै न्यायिक प्रत्याभूतिहरू प्रदान गर्दै नियमित रूपबाट स्थापित अदालतद्वारा कुनै फैसला नभई सजाय सुनाउने र हत्या गर्ने कार्य ।”

बन्धक बनाउने कार्य, हत्या, अङ्गभङ्ग पार्ने कार्य र बलात्कारहरू मन्त्रिपरिषदले फिर्ता लिन सिफारिस गरेका मुद्दाहरूमा उल्लेख गरिएका अपराधहरूमा परेकाले लडाइँका सन्दर्भमा कुनै पनि पक्षका कुनै पनि ती दुर्व्यवहारमा साभ्का धारा ३ निश्चय नै लागु हुन्छ ।

सबै चारवटा जेनेभा महासन्धिअन्तर्गत, अन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वका पक्षहरूले युद्धका कानुनको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने (वा गर्न आदेश दिने) व्यक्तिहरूलाई खोजी गरी अभियोजन गर्नुपर्छ ।^{५३}

त्यसैगरी, गैरअन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वहरूमा, प्रथागत अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुनअन्तर्गत राज्यहरू साभ्का धारा ३ वा गैरराज्य पात्रलगायतका कुनै पनि पक्षद्वारा गरिएका युद्धका कानुन र प्रथाहरूको गम्भीर उल्लङ्घनमा अनुसन्धान र अभियोजन गर्न बाध्य हुन्छन् ।^{५४}

^{५३} युद्धमैदानमा रहेका सशस्त्र सेनाका घाइते तथा विरामीहरूको अवस्था सुधारसम्बन्धी जेनेभा महासन्धि १ (१२ अगस्त १९४९), धारा ४९; समुद्रमा घाइते, विरामी र सङ्कटग्रस्त जहाजका सशस्त्र सेनाका सदस्यहरूको अवस्था सुधारसम्बन्धी जेनेभा महासन्धि २, (१२ अगस्त १९४९), धारा ५०; युद्धबन्दीहरूसँग गरिने व्यवहारसम्बन्धी जेनेभा महासन्धि ३ (१२ अगस्त १९४९), धारा १२९; युद्धको समयमा सर्वसाधारणको संरक्षणसम्बन्धी जेनेभा महासन्धि ४, (१२ अगस्त १९४९), धारा १४६ ।

^{५४} Henckaerts and Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law: Vol. I* (ICRC and Cambridge University Press, 2009), Rule 158; अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधान (२०११ साउन १ गते पारित गरी २०१९ असार १७ गते कार्यान्वयनमा आएको) 2187 UNTS 3, Arts 7 and 8; सुरक्षा परिषद प्रस्ताव ९५५ (१९९४), परिशिष्ट, धारा ४, “रुवान्डाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय न्यायाधिकरणको विधान”; पूर्व युगोस्लाभियाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरण, *अभियोजक विदुस्को तादिच* (२०५२ असोज १६), No. IT-94-I-AR72, Decision on the Defense Motion for an Interlocutory Appeal on Jurisdiction, para. 117. माथिका दस्तावेज तथ विधिशास्त्रमा प्रतिबिम्बित भएअनुसार प्रथागत वायित्वहरूको अझ लामो विश्लेषणका लागि हेर्नुहोस्: - Rodley and Pollard, *The Treatment of Prisoners under International Law* (Oxford University Press: Third Edition, 2009), pp. 262, 271. Henckaerts and Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law: Vol. I* (ICRC and Cambridge University Press, 2009), Rule 159.

त्यसबाहेक, प्रथागत अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनले गैरअन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वमा भएका युद्धअपराधहरूमा आममाफीलाई निषेध गर्दछ।^{५४}

२.३ द्वन्द्वोत्तर स्थितिमा जवाफदेहीता र दण्डहीनतासँग सम्बद्ध संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सिद्धान्तहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनलाई प्रतिबिम्बित गर्ने कतिपय सिद्धान्त र मार्गदर्शनहरूको सँगालोमा, संयुक्त राष्ट्रसङ्घ र उसका सदस्य राष्ट्रहरूले खासगरी द्वन्द्वबाट बाहिर आइरहेका राज्यहरूका सन्दर्भमा मानवअधिकार तथा युद्धका कानून र प्रथाहरूका गम्भीर उल्लङ्घनका लागि वास्तविक र कानुनी दण्डहीनताको भर्त्सना गरेका छन्।

द्वन्द्व र द्वन्द्वोत्तर समाजहरूमा कानुनी शासन र सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी सन् २००४ मा सुरक्षा परिषदसमक्ष प्रस्तुत प्रतिवेदनमा महासचिवले यसरी जोड दिनुभएको छ: “संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा स्वीकृत शान्ति सम्झौताहरूले नरहत्या, युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध वा मानवअधिकारको घोर उल्लङ्घनका लागि आममाफी दिने प्रतिज्ञा कहिल्यै गर्न सक्दैनन्।”^{५६}

मानवअधिकार आयोगले “दण्डहीनताविरुद्ध लड्ने कार्यमार्फत् मानवअधिकारको सरक्षण र संवर्द्धन गर्ने सिद्धान्तहरूको अद्यावधिक सँगालो”लाई पारित गरेर सन् २००५ को आफ्नो प्रस्तावमा महासचिवको निष्कर्षलाई स्पष्टसँग स्वीकार गर्नु^{५७} र मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनका उल्लङ्घनका लागि अनुसन्धान, अभियोजन र सजाय गर्ने राज्यहरूको दायित्वलाई थप दोहोर्‍यायो।^{५८}

द्वन्द्व समाधानबारेका वार्ताका खास पक्षहरूसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रतिनिधिका लागि मार्गनिर्देशनले पनि त्यसैगरी शान्ति वार्ताकारहरू र कर्मचारीहरूले “युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध, नरहत्या वा मानवअधिकारको घोर उल्लङ्घनका सम्बन्धमा आममाफी नदिन वा यस क्षेत्रका सम्बन्धित पक्षहरूका सम्बद्ध सन्धिजन्य दायित्वलाई हनन गर्नेहरूलाई प्रोत्साहन गर्न पाउदैन” भनी उल्लेख गरेको छ।^{५९}

^{५४} Henckaerts and Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law: Vol. I* (ICRC and Cambridge University Press, 2009), Rule 159.

^{५६} “द्वन्द्व तथा द्वन्द्वोत्तर समाजमा कानुनी शासन र सङ्क्रमणकालीन न्याय”, (२०६१ भदौ ७) 23 Aug 2004, S/2004/616, para 10.

^{५७} मानवअधिकार आयोग, दण्डहीनतासम्बन्धी प्रस्ताव २००५/८१ (२०६२ वैशाख ८), अनु. ३।

^{५८} ऐ., प्रस्तावना हेर्नुहोस्: नरहत्या, मानवताविरुद्धको अपराध तथा युद्धअपराधलगायत अपराध मानिने मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको उल्लङ्घनमा जिम्मेवारहरूलाई न्यायको कठघरामा ल्याउन, जवाफदेहीतालाई प्रवर्द्धन गर्न, पीडितका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा न्यायको सम्मान गर्न, त्यस्ता अपराधलाई निरुत्साहन गर्न तथा त्यस्ता अपराधबाट सबै व्यक्तिको संरक्षणलाई संरक्षण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका आफ्ना दायित्वहरूमुताबिक तिनलाई अभियोजन गर्ने वा सुपुर्दगी गर्ने तथा दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने सबै राज्यहरूको दायित्वलाई पुनर्पुष्टि गर्दै।

^{५९} द्वन्द्व समाधानका लागि वार्ताका केही पक्षहरूसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रतिनिधिहरूका लागि मार्गनिर्देशन (२०६३ मङ्सिर १५)

द्वन्द्वोत्तर स्थितिमा राज्यहरूका दायित्वबारे स्पष्ट पाउँँ महासचिवले सन् २०१० मार्चमा सङ्क्रमणकालीन न्यायको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय पद्धतिसम्बन्धी निर्देशिका जारी गरे।^{६०} अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको पालना गर्न, राज्यहरूले मानवअधिकार र मानवीय कानूनबारे अनुसन्धान, अभियोजन र सजाय गर्ने एवं पीडितहरूलाई नदोहोरिने प्रतिबद्धतालगायत परिपूर्ण प्रदान गर्ने कुरा सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरूले सुनिश्चित गर्नुपर्ने कुरालाई सो निर्देशिकाले पुनर्पुष्टि गरेको छ।^{६१} त्यसबाहेक, ती दायित्वहरूको पालना गर्न राज्यहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार समयमै अभियोजन गर्ने स्वतन्त्र, प्रभावकारी तथा निष्पक्ष न्यायालय कायम राख्नुपर्छ।^{६२}

मानवअधिकार आयोगद्वारा सन् २००५ मा पारित गरिएको संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दण्डहीनताविरुद्ध लड्ने कार्यमार्फत् मानवअधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने सिद्धान्तहरूको अद्यावधिक सँगालो (“सिद्धान्तहरू”)^{६३} महासचिवको भनाई सँग मिल्दोजुल्दो छ। ती सिद्धान्तहरूले दण्डहीनतालाई “उल्लङ्घनका पीडकहरूलाई वास्तविक वा कानूनी रूपमा जवाफदेही बनाउने”^{६४} असम्भव कुरा” भनी परिभाषा गर्दै दण्डहीनता रोक्ने उपयुक्त फौजदारी न्यायिक उपायको विशेष महत्त्वबारे उल्लेख गरेका छन्:

“राज्यहरूले मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका उल्लङ्घनबारे शीघ्रताका साथ, स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष अनुसन्धान गर्नेछन् र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार गम्भीर अपराधका लागि जिम्मेवारहरूलाई अभियोजन गरिएको, पुर्पक्ष गरिएको र उपयुक्त सजाय दिइएको कुरा सुनिश्चित गरेर खासगरी फौजदारी न्यायका क्षेत्रमा पीडकका सम्बन्धमा उपयुक्त उपाय गर्नेछन्।”^{६५}

कानूनी शासनको सम्मान सुनिश्चित गर्न सिद्धान्तले पर्याप्त परिपूर्ण तथा नदोहोरिने कुराको प्रत्याभूतिलगायत पीडितहरूलाई शीघ्रताका साथ प्रभावकारी न्यायिक उपचार प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिएको छ।^{६६}

^{६०} महासचिवको निर्देशन टिप्पणी: सङ्क्रमणकालीन न्यायप्रति संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दृष्टिकोण (२०१० मार्च)

^{६१} ऐ., दफा क(१) हेर्नुहोस्: यी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी दायित्वहरूको पालनाका लागि सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रक्रियाहरूले यौन हिंसालगायत अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवअधिकारको घोर उल्लङ्घनका सम्बन्धमा राज्यले त्यसको अनुसन्धान वा अभियोजन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने प्रयत्न गर्नुपर्छ। त्यसबाहेक, तिनले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार परिपूर्णप्रति पीडितको अधिकार, उल्लङ्घनबारे थाहा पाउने पीडित तथा समाजको अधिकार र उल्लङ्घन पुनः नहुने कुराको प्रत्याभूतिलाई सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

^{६२} ऐ., दफा ख(१)

^{६३} दण्डहीनताको लडाइँमार्फत् मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि सिद्धान्तहरूको अद्यावधिक सँगालो, २०६१ माघ २६, E/CN.4/2005/102/Add.1; मानवअधिकार परिषदबाट अनुमोदित, प्रस्ताव २००५/८१

^{६४} ऐ., सिद्धान्त १

^{६५} ऐ., सिद्धान्त १९

^{६६} ऐ., सिद्धान्तहरू ३२, ३५।

विशेषगरी मानवअधिकारको घोर उल्लङ्घन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनका विशेष सम्बन्धमा न्यायिक उपचार र परिपूरणको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आधारभूत सिद्धान्त र मार्गनिर्देशन (“आधारभूत सिद्धान्त”)^{६७}ले खासगरी योजनाबद्ध रूपमा गरिएका उल्लङ्घनहरूपछि, पीडितका लागि न्यायिक उपचार र परिपूरणभित्र केके हुनुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

आधारभूत सिद्धान्तले उल्लङ्घनहरूको अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने र सजाय दिने अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार र मानवीय कानूनअन्तर्गतका राज्यका दायित्वहरू पीडितहरूलाई परिपूरणलगायतका न्याय र न्यायिक उपचारमा पहुँच सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय कानूनमा प्रतिबिम्बित हुनुपर्छ।^{६८}

अनुसन्धानहरू प्रभावकारी, शीघ्रताका साथ गरिएको, पूर्ण र निष्पक्ष^{६९} हुनुपर्छ। यद्यपि आधारभूत सिद्धान्तले “उल्लङ्घन गर्ने पीडकको पहिचान भएको, पक्राउ परेको, उसलाई अभियोजन गरिएको वा अभियोग लगाइएको भए पनि नभए पनि त्यस्तो उल्लङ्घनमा पर्ने कुनै पनि व्यक्तिलाई पीडित मानिनेछ”^{७०} भनेर महत्त्वपूर्ण रूपमा उल्लेख गरेको छ र यसरी राज्यलाई फौजदारी अभियोग भए पनि नभए पनि शीघ्रताका साथ प्रभावकारी न्यायिक उपचार र नदोहोरिने कुराको प्रत्याभूति प्रदान गर्न बाध्य तुल्याएको छ।^{७१}

३. राष्ट्रिय कानुनी तथा नीतिगत खाका

३.१ अन्तरिम संविधान

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (“अन्तरिम संविधान”)ले, अन्य जिम्मेवारीका अतिरिक्त, सरकारको “विश्वव्यापी रूपमा स्वीकृत मानवअधिकार, [...] कानुनी शासन, [...] स्वतन्त्र न्यायपालिका, [...]का अवधारणाहरूको पूर्ण परिपालना गर्ने राजनीतिक प्रणाली अवलम्बन गरी भ्रष्टाचार तथा दण्डहीनताको अन्त्य गर्दै सुशासन कायम गर्ने” दायित्वलाई मान्यता प्रदान गरेको छ।^{७२}

यी सामान्य जिम्मेवारीका विपरित, अन्तरिम संविधानले राष्ट्रपतिलाई, मन्त्रिपरिषद्को सिफारिसमा, अभियुक्तहरूलाई क्षमादान दिने तथा जुनसुकै अदालत (विशेष अदालत तथा सैनिक अदालत) वा अन्य कुनै न्यायिक वा अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय राज्यअधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्ने अधिकार पनि प्रदान

^{६७} अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवअधिकारको घोर उल्लङ्घनका पीडितहरूका लागि न्यायिक उपचार तथा परिपूरणप्रतिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आधारभूत सिद्धान्त तथा मार्गनिर्देशन, २०६२ पुस १ गतेको महासभा प्रस्ताव ६०/१४७ द्वारा पारित ।

^{६८} ऐ., सिद्धान्तहरू ३-४ ।

^{६९} ऐ., सिद्धान्त ३ ।

^{७०} ऐ., सिद्धान्त ९ ।

^{७१} ऐ., सिद्धान्त २, ११, १४, १५, अन्य कुराका अतिरिक्त ।

^{७२} नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, पहिलोदेखि आठौँ संशोधनद्वारा संशोधन गरिएको (यूएनडीपी नेपाल, २०१० जुलाई), खण्ड ४ - राज्यका दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू, धारा ३३ ।

गरेको छ।^{१३} यस प्रावधानका आधारमा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य, यातना तथा बलात्कारलगायतका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गत गम्भीर अपराधका पीडकहरूलाई पनि क्षमादान दिन सकिने खतरा हुनाले पीडकहरू सजायविना उम्कन सक्छन्।

यद्यपि, त्यस्ता क्षमादानहरू अपराधको अनुसन्धान तथा अभियोजनपश्चात् मात्रै दिन सकिन्छ। तसर्थ, यसले सरकारलाई अन्तरिम संविधानअन्तर्गत दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने आफ्नो सामान्य दायित्व पालना गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनका उल्लङ्घनहरूको अनुसन्धान तथा अभियोजन गरी सजाय दिने आफ्नो कर्तव्यबाट उन्मुक्ति दिँदैन।

गम्भीर अपराधका सन्दर्भमा त्यस्ता क्षमादानलाई निषेध गर्ने प्रावधानको प्रस्ताव गर्न संविधानसभा विफल भएको छ। त्यसको विपरित, नयाँ संविधानका लागि प्रस्ताव गरिएको प्रारम्भिक पाठमा अन्तरिम संविधानको सम्बद्ध धारा १५१ सँग मिल्ने प्रावधान समावेश गरिएको छ।^{१४} नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरूअनुसार नयाँ संविधानले फौजदारी अभियोगहरू फिर्ता लिने एवं राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनान्तर्गत गम्भीर अपराधका लागि क्षमादान दिने कार्यबाट उत्पन्न दण्डहीनतालगायत कानुनी तथा वास्तविक दण्डहीनतालाई स्पष्ट रूपमा निषेध गर्नुपर्छ।

आममाफी वा दण्डहीनतालाई निषेध गर्ने प्रावधानहरूलाई उस्तैखाले परिस्थितिमा रहेका अन्य केही देशहरूले सफलतापूर्वक अवलम्बन गरेका छन्। उदाहरणार्थ, इथियोपियाली संविधानले नरहत्या, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य, गैरन्यायिक हत्या तथा यातनालगायतका अन्तर्राष्ट्रिय अपराधका लागि आममाफी तथा क्षमादान दिन निषेध गरेको छ।^{१५} त्यस्तै, भेनेजुएलाली संविधानले आममाफी, क्षमादान तथा अन्य किसिमका उन्मुक्तिलाई सजायबाट निषेध गर्ने तथा राज्यमाथि मानवअधिकार उल्लङ्घनहरूको अनुसन्धान, न्याय निरूपण तथा तिनका लागि सजाय गर्नुपर्ने दायित्व लागु गर्ने कार्य गरेर समेत मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनका घोर उल्लङ्घनका सम्बन्धमा दण्डहीनताको विषयलाई विस्तृत रूपमा सम्बोधन गरेको छ।^{१६}

^{१३} ऐ. हेर्नुहोस धारा १५१: राष्ट्रपतिले मन्त्रपरिषदको सिफारिसमा जुनसुकै अदालत, विशेष अदालत, सैनिक अदालत वा अन्य कुनै न्यायिक, अर्धन्यायिक वा प्रशासकीय पदाधिकारी वा निकायले गरेको सजायलाई माफी, मुलतवी, परिवर्तन वा कम गर्न सक्नेछन्।

^{१४} राज्यको शासकीय स्वरूप निर्धारणसम्बन्धी समितिको प्रारम्भिक मस्यौदा हेर्नुहोस, दफा ४।

^{१५} हेर्नुहोस इथियोपियाली संविधान (१९९४), धारा २८: (१) “इथियोपिया तथा इथियोपियाली कानूनद्वारा अनुमोदित अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताद्वारा परिभाषित नरहत्या, गैरकानुनी हत्या, जवर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्य वा यातनाजस्ता मानवताविरोधी अपराध गर्नेहरूको फौजदारी दायित्वलाई समयको हदम्यादले रोक्ने छैन। यस्ता कसुरहरूलाई व्यवस्थापिका वा राज्यको अन्य कुनै अङ्गद्वारा प्रदान गरिने आममाफी वा माफीबाट घटाउन सकिने छैन। (२) यस धाराको उपधारा १ मा उल्लेख भएको कुनै पनि अपराधमा दोषी पाई मृत्युदण्ड दिइएको अवस्थामा, राष्ट्रप्रमुखले माथि उल्लिखित प्रावधानहरूमा कुनै पनि प्रतिकूल प्रभाव नपनेगरी त्यस्तो सजायलाई आजीवन कारावासको सजायमा घटाउन सक्नेछन्।”

^{१६} हेर्नुहोस भेनेजुएलाली संविधान (१९९९), धारा २९: “आफना अधिकारीहरूद्वारा गरिएका मानवअधिकार उल्लङ्घनविरुद्धका कसुरहरूको अनुसन्धान गर्नु तथा त्यसमा सजाय दिनु राज्यको दायित्व हो। मानवताको अधिकारको उल्लङ्घन, मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा युद्ध अपराधहरूको कसुरमा सजाय गर्न गरिएका कारावाहीहरू समयको हदम्यादको अधीनमा हुने छैनन्। मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा मानवताको अधिकार उल्लङ्घनका कसुरहरूको अनुसन्धान गरी साधारण अधिकारक्षेत्र भएका

३.२ विस्तृत शान्ति सम्झौता (सम्झौता)

विस्तृत शान्ति सम्झौतामा कानुनी शासनको पालना गर्नुका साथै विश्वव्यापी रूपमा स्वीकृत मानवअधिकारका मापदण्डहरूसँग अनुकूल हुनेगरी स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा सुशासन कायम गर्दै दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने सरकारको दायित्वको अक्षरशः विवरण - जुन पछि अन्तरिम सविधानमा पनि समावेश गरियो- समावेश गरिएको छ।^{७७}

विशेषगरी मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको सन्दर्भमा सम्झौताले द्वन्द्वरत दुवै पक्षद्वारा व्यक्त गरिएका प्रतिबद्धताको अभिलेख राखेको छ:

“सम्झौतापत्रमा उल्लेख भएका अधिकारको उपभोगमा बाधा पुऱ्याउन जिम्मेवार व्यक्तिहरूमाथि कानूनबमोजिम निष्पक्ष छानबिन तथा कारवाही हुनेछ भनी प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछन् र दण्डहीनतालाई प्रथम नदिने सुनिश्चितता प्रदान गर्दछन्। यसका साथै, द्वन्द्व र यातना पीडित तथा बेपत्ता पारिएकाहरूका परिवारको राहत प्राप्त गर्ने अधिकारसमेत सुनिश्चित गर्दछन्।”^{७८}

यसरी दुवै पक्षले स्पष्ट तथा सङ्क्षिप्त रूपमा दण्डहीनताको भर्त्सना गर्ने तथा मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको उल्लङ्घनका पीडितको लागि राहत सुनिश्चित गर्न निष्पक्ष अनुसन्धान एवं अन्य कारवाही गर्ने प्रतिबद्धता जनाएका छन्।

यी प्रतिबद्धताहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनका गम्भीर उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित मुद्दाहरू फिर्ता लिने कार्य, जसलाई मन्त्रीपरिषदले सम्झौताको बुँदा ५.२.७ अन्तर्गत न्यायोचित ठहऱ्याएको थियो, भन्दा स्पष्ट रूपले विपरीत रहेका छन्। सो बुँदाले विभिन्न व्यक्तिहरूविरुद्ध “राजनीतिक कारण”ले लगाइएका आरोप, दावी, उजुरी तथा विचाराधीन मुद्दाहरू फिर्ता लिन सकिने व्यवस्था गरेको छ।^{७९}

सम्झौताले “राजनीतिक कारण” मा कस्तो खालका कार्यहरू पर्दछन् भनेर परिभाषा नगरेको भए पनि यस कोटिका मुद्दाहरूमा सरकारी सम्पत्तिको विनाश र देशद्रोह^{८०} जस्ता राजनीतिक

अदालतद्वारा त्यसको न्याय निरूपण गरिनेछ। आममाफी तथा माफीलगायतका उन्मुक्ति प्रदान गरी कसुरदारहरूलाई सजायभागी हुनबाट बच्न सक्ने सुविधाबाट यी कसुरहरूलाई बाहिर राखिएको छ।”

^{७७} विस्तृत शान्ति सम्झौता, दफा ३.४।

^{७८} ऐ., दफा ७.१.३।

^{७९} ऐ., दफा ५.२.७: “दुवै पक्ष विभिन्न व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक कारणले लगाइएका आरोप, दावी, उजुरी र विचाराधीन रहेका मुद्दामामिला फिर्ता लिन र थुनामा राखिएका बन्दीहरूको स्थिति तत्कालै सार्वजनिक गरी तुरुन्त रिहा गरिने प्रत्याभूति गर्दछन्।”

^{८०} सन् १९९८ को “नेपाल सरकारको तर्फबाट हालिएका फौजदारी अभियोगहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा नीतिगत मार्गनिर्देशन तथा कार्यविधिहरूअनुसार, राज्यविरुद्धको अपराध तथा सजाय ऐन २०४६ अन्तर्गतका अपराधमात्र राजनीतिक प्रकृतिका अपराधहरू हुन् भने यीबाहेकका अपराधहरू सामान्य अपराधहरू हुन्। यी मार्गनिर्देशनहरूलाई अभैसम्म औपचारिक रूपमा सार्वजनिक गरिएको छैन। हेनुहोस् मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) “नेपालमा गम्भीर प्रकृतिका मुद्दा फिर्ताको समस्या र

कसुरसँग सम्बन्धित तथा राजनीतिक नियतले मात्र ल्याइएका कुनै पनि मुद्दाहरू पछि भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ। यस्तो परिभाषामा, अन्य कुराका अतिरिक्त, हत्या, बलात्कार वा यातनालगायतका गम्भीर अपराधका लागि व्यक्तिहरूलाई गरिने अभियोजन पढैन।

यस वाक्यांशलाई सम्झौताको बाँकी पाठ, खासगरी जवाफदेहिता र प्रभावकारी न्यायिक उपचार आवश्यक पर्ने वाक्यांश, सँगै राखेर पढ्ने हो भने सम्झौताले द्वन्द्वका क्रममा गरिएका अपराधहरूको फौजदारी अभियोजनलाई व्यवस्थित रूपबाट फिर्ता लिने व्यवस्था गरेको छैन भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ। दण्डहीनतालाई भर्त्सना गरी अनुसन्धान तथा गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घनका पीडकहरूलाई न्यायको कठघरामा ल्याउने अन्य कार्य गर्न माग गर्ने दफा ७.१.३ बाहेक सम्झौताको दफा ५.२.५ ले पनि त्यसैगरी “सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा गम्भीर रूपबाट मानवअधिकारको उल्लङ्घन गर्नेहरू तथा मानवताविरुद्धको अपराधमा संलग्न हुनेहरूबारे अनुसन्धान गर्न” उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (टीआरसी)को स्थापना गर्ने व्यवस्था गरेको छ।^{५१}

सम्झौतालाई अन्तरिम संविधानमा परिशिष्टका रूपमा राखिएको भए तापनि यो अदालतद्वारा पालना गराइने स्वतन्त्र कानूनको अङ्ग भने होइन। सर्वोच्च अदालतका अनुसार, बरु विस्तृत शान्ति सम्झौतालाई कानुनी प्रणालीमा एकीकृत नगरिएको भए तापनि नेपालको संवैधानिक विकासक्रमको एउटा महत्त्वपूर्ण सम्झौताका रूपमा यसलाई लिइनुपर्छ।^{५२}

सर्वोच्च अदालतको व्याख्याको आलोकमा, सम्झौताको दफा ५.२.७ मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन गरेको वा द्वन्द्वका क्रममा गरिएका अन्य दुर्व्यवहारको अभियोग लागेकाहरूविरुद्धको फौजदारी अभियोजन फिर्ता गर्ने कानुनी आधार बन्न सक्दैन।

त्यसबाहेक, सम्झौताका अन्य सम्बद्ध प्रावधानहरूका साथै सम्झौताको दफा ५.२.७ त्यस्ता मुद्दाहरू फिर्ता गर्ने कुरालाई उचित ठहर्‍याउने इच्छाको पर्याप्त आधार पनि होइन। त्यसैगरी, यस “राजनीतिक मुद्दाको दफा”लाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लङ्घन हुनेगरी सशस्त्र द्वन्द्वको अवधिमा भएका गम्भीर अपराधका पीडकहरूका लागि वास्तविक दण्डहीनता प्रदान गर्न दुरुपयोग गरिनुहुँदैन।

३.३. गम्भीर अपराधका लागि दण्डहीनतासँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधानहरू

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन मात्र त्यस्तो कानून हो जसले नेपालमा फौजदारी अभियोग फिर्ता लिने कुरालाई सम्बोधन गर्छ। सो ऐनले सम्बन्धित जिल्ला अदालतको अनुमतिबाट सरकारद्वारा दर्ता गरिएका कुनै पनि “सरकारी मुद्दा” फिर्ता लिन अनुमति दिन्छ। कुनै मुद्दा फिर्ता लिइसकेपछि फौजदारी अभियोग वा सरकारी दावी समाप्त हुन्छ र अभियुक्त

दण्डहीनता”,
(२०११), पृष्ठ ४३-४५।

^{५१} सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका सम्बन्धमा थप जानकारीका लागि तल हेर्नुहोस्।

^{५२} लीलाधर भण्डारीलगायत वि नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत, NKP 2065 (2008/09) Vol. 9, p. 1108, WPN 0863 of the Year 2064 B.S. २०६५ पुस २३ गतेको सर्वोच्च अदालतको निर्णय।

फौजदारी अभियोगबाट मुक्त हुन्छ।^{५३} फिर्ता लिने प्रावधान कुनै पनि प्रकारको सरकारी मुद्दामा लागु हुन्छ।

सो ऐनले स्वेच्छाचारी रूपबाट मुद्दा फिर्ता लिने कार्यविरुद्ध कुनै पनि प्रक्रियागत वा सारभूत संरक्षण प्रदान गर्दैन। एउटा मात्र बन्देज के छ भने निजी सम्पत्तिसँग सम्बन्धित मुद्दा भएमा त्यसलाई फिर्ता लिन कुनै अनुमति दिइएको छैन।^{५४} त्यसैले फौजदारी अभियोग फिर्ता लिन दिने सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको विद्यमान प्रावधान नेपाल कानुनी रूपमा सम्मान र सुनिश्चित गर्न बाध्य रहेका कतिपय मानवअधिकारहरूको आधारका रूपमा रहेको प्रभावकारी न्यायिक उपचारको अधिकारको उल्लङ्घनका रूपमा रहेको देखिन्छ।^{५५}

तथापि, प्रस्तावित फिर्ता लिने धेरै मुद्दाहरूले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको समेत पालना गरेको देखिँदैन किनभने ४० प्रतिशतभन्दा बढी मुद्दाहरू लुटपाट, चोरी र आगजनीसँग सम्बन्धित छन् र यी मुद्दाहरू अभियोग फिर्ता लिन सो ऐनले समेत प्रतिबन्ध लगाएका निजी सम्पत्तिसँग सम्बन्धित हुन्। ती सम्पत्तिसँग सम्बन्धित अपराधहरूमध्ये एक दशांश हत्या वा हत्याका प्रयाससँग सम्बन्धित छन्।^{५६}

फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०१० को मस्यौदा विधेयक (“मस्यौदा संहिता”)^{५७}ले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनका प्रावधानहरूमा केही महत्त्वपूर्ण संशोधन गर्न प्रस्ताव गरेको छ।

^{५३} सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९, दफा २९: (१) प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भई हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकार उपर परेको मुद्दामामिलामा नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी बकिलले अरू पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मन्जुरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ र सो भएमा देहायका कुरामा देहायबमोजिम हुनेछ: (क) मुद्दामा मिलापत्र गरेकोमा कसैलाई बक्सौनी लाग्ने छैन। (ख) मुद्दा फिर्ता लिएकोमा फौजदारी अभियोग वा सरकारी दावी समाप्त भई प्रतिवादीले फुसंद पाउँछ। (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै गैरसरकारी व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी कुरामा असर पर्ने रहेछ भने त्यस्तो मुद्दा यस दफाबमोजिम अदालतबाट फिर्ता लिन दिनुहुँदैन।

^{५४} ऐ., हेर्नुहोस्।

^{५५} नेपाल पक्षराष्ट्र भएका मानवअधिकारसम्बन्धी सन्धिहरूको सूचीका लागि हेर्नुहोस्: supra n 13.

^{५६} हेर्नुहोस्: supra nn 3, 6.

^{५७} २०६५ मङ्सिर १८ गते सरकारद्वारा अपराध संहिता तथा फौजदारी कार्यविधि संहिताको मस्यौदा तयार (सन् २००२ मा तयार गरिएको मस्यौदालाई परिमार्जन गर्न) गरी सरकारमा बुझाउन एक कार्यदल गठन गरिएको थियो। उक्त कार्यदलका सदस्यहरूमा माननीय कल्याण श्रेष्ठ (सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश तथा अध्यक्ष), माधवप्रसाद पौडेल (सचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय), मोहनप्रसाद बन्जाडे (सचिव, नेपाल कानून सुधार आयोग), डा. गोविन्दप्रसाद कुसुम (सचिव, गृह मन्त्रालय), त्रिलोचन उप्रेती (सचिव, प्रधानमन्त्रिको कार्यालय), डा. रामकृष्ण तिमिल्सिना (सर्वोच्च अदालतका रजिस्ट्रार), कुमार चुडाल (उपमहान्यायाधिवक्ता), सूर्यप्रसाद कोइराला (उपमहान्यायाधिवक्ता), कल्याण कुमार तिमिल्सिना (अतिरिक्त प्रहरी महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी), बदीबहादुर कार्की (नेपाल बार एसोसिएसन), डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग (नेपाल ल कलेज), इन्दिरा दाहाल (उपसचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय - एकमात्र महिला सदस्य) र राजुमानसिंह मल्ल (सहसचिव, कानून तथा न्याय मन्त्रालय)। मुलुकी ऐन तथा अन्य विद्यमान कानूनमा भएका सम्बद्ध फौजदारी कानूनसम्बन्धी प्रावधानहरूलाई एउटै कानून निर्माण गर्न कार्यदलले सन् २०१० को सुरुमा सो कार्यदलले तीनवटा मस्यौदा कानूनहरूको सङ्ग्रह तयार पार्थो: प्रस्तावित फौजदारी संहिता मस्यौदा २०६६, फौजदारी कार्यविधि संहिता मस्यौदा २०६६ तथा प्रस्तावित सजाय ऐन २०६६। विशेषगरी

वर्तमान मस्यौदा विधेयकमा हत्या, बलात्कार, अपहरण र बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलगायतका उल्लेखनीय सङ्ख्याका अपराधहरूको मुद्दा फिर्ता लिन अनुमति दिँदैन।^{५५} तर, यसले कानुनद्वारा विशेष रूपमा निषेध गरिएको छैन भने मुद्दा फिर्ता लिन अनुमति दिन्छ। त्यसैले, उन्मुक्तिको बर्गमा सूचीकृत नगरिएका यातना, शारीरिक आक्रमण तथा गैरकानुनी थुनाका मुद्दाहरू फिर्ता लिन कार्य अभै सम्भव रहेको देखिन्छ, र यो सम्भवतः अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको विपरीत छ।

मस्यौदा विधेयकले फिर्ता लिन प्रक्रिया सञ्चालनका लागि विस्तृत कार्यविधिगत नियमहरू पारित गर्न तथा सम्बन्धित फिर्ता लिन कार्य हुन दिने कि नदिने भनेर निर्णय गर्न सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सुनुवाई हुनुपर्ने तथा पुनरावेदन अदालत तहमा मुद्दा फिर्ता लिन कार्यलाई प्रतिबन्ध लगाउन आवश्यक गराएको छ। यी कानुनी आवश्यकताहरूले फौजदारी मुद्दालाई स्वेच्छाचारी रूपमा फिर्ता गर्ने कार्य रोक्न महत्त्वपूर्ण नियन्त्रण र सन्तुलन प्रदान गर्दछन्।

मस्यौदा फौजदारी कार्यविधि संहिताले हत्या तथा बलात्कारजस्ता गम्भीर अपराधका सन्दर्भमा क्षमादान तथा मुद्दा फिर्ता लिनेबारे केही कानुनी मार्गदर्शन प्रदान गरेका भए पनि क्षमादान गर्न नसकिने कसुरहरूको सूचीबाट बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य र यातनालाई हटाउनाले सरकारका लागि त्यस्ता अपराध गर्ने पीडकहरूलाई सजायबाट बचाउने ढालका रूपमा काम गरेको छ। तसर्थ, मस्यौदा संहिताको दफा १५९(४) अन्तर्गत व्यवस्था गरिएका क्षमादान गर्न नमिल्ने कसुरहरूको सूचीमा, अन्य कुराका अतिरिक्त, बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य र यातनालाई समावेश गरेर यसका प्रावधानहरूलाई सबल बनाइनुपर्छ।

सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी मस्यौदा विधेयक २०१०^{५६}ले फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिनेबारे कुनै चिन्तन गरेको छैन, यद्यपि यसले आयोगलाई “यस ऐनअनुसार दोषी पाइएको कुनै पनि व्यक्ति”लाई आममाफी दिन सिफारिस गर्ने अनुमति दिएको छ।^{५७} नियन्त्रणमा लिएपछि भएको कुनै पनि हत्या”, “निशस्त्र व्यक्तिको हत्या”, “यातना”, “बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य”, “बलात्कार” तथा “अपहरण तथा बन्धक बनाउने कार्य”का लागि विशेष रूपमा आममाफी निषेध गर्ने विधेयकको दफा २५(२) मा तोकिएका कतिपय अपवादहरू भए तापनि मस्यौदा विधेयकले सिद्धान्ततः आममाफीलाई अनुमति दिएको छ।

अपवादको त्यो सूची राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका कैयौं गम्भीर अपराध र उल्लङ्घनहरूलाई समावेश गर्न विफल भएको छ।^{५८} फौजदारी जिम्मेवारीबाट राजनीतिक

राष्ट्रिय तहमा सम्बद्ध सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शपछि उक्त कार्यदलले ती मस्यौदाहरूलाई परिमार्जन गरी प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा पेश गर्‍यो। त्यसपछि, २०६७ असार १० गते कानुन तथा न्याय मन्त्रालयले ती मस्यौदा संहिताहरूबारे सार्वजनिक सुझाव तथा टिप्पणीहरूका लागि आह्वान गर्‍यो जसलाई ती मस्यौदाहरूमा समावेश गरिएको छ।

^{५५} फौजदारी कार्यविधि संहिता मस्यौदाको दफा ११६(२)ले राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका केही गम्भीर अपराधहरूमा मुद्दा फिर्ता लिन नपाइने प्रस्ताव राखेको छ।

^{५६} सन् २०१० यता सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग व्यवस्थापिक-संसदमा विचाराधीन रहेको छ।

^{५७} सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी विधेयकको मस्यौदाको दफा २५ मा भनिएको छ: (१) दफा २४ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको आरोपमा संलग्न

कार्यकर्ताहरूलाई जोगाउने उपायका रूपमा मुद्दा फिर्ता लिने कार्यलाई बढीभन्दा बढी दुरुपयोग भएको कुरालाई दृष्टिगत गर्दा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी वर्तमान मस्यौदा विधेयकअन्तर्गत आममाफी निषेध गरिएकालगायत गम्भीर अपराधका सन्दर्भमा फौजदारी अभियोग फिर्ता लिने कार्यलाई कडाइका साथ निषेध गर्नुपर्नेतर्फ ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ ।

३.४ मुद्दा फिर्तासम्बन्धी विकसित विधिशास्त्र

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनमा सुस्पष्ट कार्यविधिगत तथा सारभूत सुरक्षाकवच नभए तापनि सर्वोच्च अदालतले फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता गर्न गरिएको प्रस्तावसँग सम्बन्धित विधिशास्त्रको निर्माण गरिरहेको छ ।

वि.सं. २०५१ को आफ्नो नेपाल सरकार वि दिल्बहादुर लामाको^{११} निर्णयमा सर्वोच्च अदालतले “त्यो अधिकारको प्रयोग उचित कारणका लागि सदैनियतले गर्न खोजिएको हो वा होइन भन्ने जाँचबुझ गरेर मात्र अदालतले मुद्दा वापस गर्न मन्जुरी दिने वा नदिने कुराको निर्णय गर्नुपर्छ” भन्ने कुरा स्थापित गर्‍यो ।

त्यसैगरी, पछिल्लो समयमा, वि.सं. २०६४ को आफ्नो नेपाल सरकार वि देवेन्द्र मण्डलको^{१२} निर्णयमा अदालतले पीडितहरूको न्यायमा पहुँच तथा प्रभावकारी उपचारको अधिकारलाई सम्मान गर्नेलगायत मुद्दा फिर्तासम्बन्धी कार्यलाई अगाडि बढाउन आफ्नो सहमति आवश्यक भएको पायो:

भएको देखिएको व्यक्तिलाई क्षमादान गर्न मनासिब देखिएमा आयोगले त्यसको पर्याप्त आधार र कारण खुलाई नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछ । (२) उपदफा (१)मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई क्षमादानका लागि सिफारिस गरिने छैन: (क) आफ्नो नियन्त्रणमा लिई गरिएको जुनसुकै किसिमको हत्या; (ख) निःशस्त्र व्यक्तिको हत्या; (ग) यातना; (घ) बलात्कार; (ङ) व्यक्ति बेपत्ता पार्ने; (च) अपहरण तथा शरीर बन्धक । उपदफा (१) बमोजिम आयोगले कुनै व्यक्तिलाई क्षमादानका लागि सिफारिस गर्नुअघि त्यस्तो व्यक्तिले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट त्यस्तो कामकारवाही भएको र सो सम्बन्धमा पीडितलाई चित्तबुझ्दो ढङ्गले पश्चाताप गर्दै आयोगले तोकेको म्यादाभित्र क्षमादानका लागि आयोगसमक्ष लिखित निवेदन पेस गरेको हुनुपर्नेछ । (४) उपदफा (३) बमोजिम क्षमादानको निमित्त कुनै निवेदन पर्न आएमा आयोगले त्यस्तो व्यक्तिलाई क्षमादानका निमित्त सिफारिस गर्ने वा नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु अगावै सो विषयमा आवश्यकताअनुसार पीडितसँग सल्लाह गर्नुपर्नेछ । (५) उपदफा (३) बमोजिम क्षमादानका लागि निवेदन दिनुअघि निवेदकले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट भएका काम कारवाहीको सम्बन्धमा आफूलाई थाहा भएसम्मको सत्यतथ्य विवरण आयोगसमक्ष पूर्णरूपमा प्रकट गरेको र आयोगले पनि सो विवरणको अभिलेखन गरेको हुनुपर्नेछ । (६) उपदफा (१) बमोजिम क्षमादानका लागि सिफारिस गर्दा लिइने आधार र मापदण्ड तोकिएबमोजिम हुनेछ । (७) उपदफा (१) बमोजिम आयोगबाट सिफारिस भएको व्यक्तिलाई नेपाल सरकारले क्षमादान दिएमा त्यस्तो व्यक्तिको नाम नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिनेछ । (८) उपदफा (१) बमोजिम क्षमादानका लागि सिफारिस गरिएको व्यक्तिले नेपाल सरकारबाट क्षमादान नपाएमा मन्त्रालयले त्यस्तो व्यक्तिको सम्बन्धमा दफा २८ को उपदफा (२) को खण्ड (क) बमोजिम गर्नुपर्नेछ ।

^{११} नेपाल सरकार वि दिल्बहादुर लामासमेत, NKP 2051, Vol. 7, p. 504; Criminal Appeal No. 4940 of the year 2051, २०५१ भदौ २ को सर्वोच्च अदालतको निर्णय ।

^{१२} नेपाल सरकार वि देवेन्द्र मण्डलसमेत, Criminal Appeal No. 0197 of the year 2063, २०६४ भदौ १७ को सर्वोच्च अदालतको निर्णय ।

“मुद्दा फिर्ता गर्ने सरकारको निर्णय कार्यकारी निर्णय भएकाले अदालतले मुद्दा फिर्ता गर्नुपर्ने मनासिब कारण तथा पीडितको न्यायप्रतिको अधिकारको बीचमा सन्तुलन कायम राखेर मुद्दा फिर्ता गर्ने वा नगर्ने सम्बन्धमा आवश्यक तथा मनासिब फैसला गर्नुपर्छ।”^{१३}

भारतले निर्माण गरेको विधिशास्त्रतर्फ सङ्केत गर्दै निर्णयले आमजनताको बृहत्तर हितलाई सेवा पुऱ्याउने कुरामा अदालत विश्वस्त भएमा मात्र मुद्दा फिर्ता गर्न दिइनुपर्छ भनी अदालतले निष्कर्ष निकाल्यो।^{१४}

सरकारले कुनै पनि मुद्दा फिर्ता लिँदा त्यसका आधार र कारण प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा सो अदालतले जोड दियो र यसबाट केही हदसम्म यस्ता निर्णय गर्ने कार्यकारीको स्वविवेकमा छोडिएका र अदालतले “औचित्य” परीक्षण गरेर केही परिस्थितिमा मुद्दा फिर्ता लिने प्रस्तावमाथि विचार गर्न सक्ने देखियो। अदालतले आफूले त्यस्ता आधार र कारणहरूको मूल्याङ्कन नगर्ने तर फिर्ता लिइएका मुद्दाहरूलाई “अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म कानून र आवश्यकताअनुसार भएको मानिने” कुराको सङ्केत गर्‍यो। तर आफूले दिएको अनुमति ‘रबर छाप’मात्र नभएको र मुद्दा फिर्तालाई न्याय तथा प्रभावकारी उपचारप्रति पीडितको पहुँचलाई अस्वीकार गर्नसक्ने कुरासँग तौलनुपर्छ भनी अदालतले उल्लेख गर्‍यो।^{१५}

नेपाल सरकार वि गङ्गादेव राय यादवको २०६५ को मुद्दामा^{१६} मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको उल्लङ्घन भएका मुद्दाहरू फिर्ताको जाँचबुझमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतहरूले विशेष ध्यान पुऱ्याउनुका साथै त्यस्तो फिर्तालाई न्याय नहुन सक्ने खतरासँग तुलना गर्नुपर्छ भनी निर्णय गर्‍यो। अदालतको निर्णयले न्यायप्रति पीडितको अधिकारको पवित्रता तथा न्याय होस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न त्यसैअनुसारको अदालतको जिम्मेवारीलाई पुनःपुष्टि गर्‍यो।

माधव बस्नेतसमेत वि प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहालसमेतको सार्वजनिक सरोकारको मुद्दामा^{१७} अदालतले २०६५ कात्तिक ११ गतेको ३४९ फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता गर्न

^{१३} ऐ. ।

^{१४} ऐ. ।

^{१५} सर्वोच्च अदालतले भनेको छः सरकार वादी भएको प्रत्येक फौजदारी मुद्दामा नागरिकहरू उत्पीडनमा परेका छन्। कर्तव्यज्यानमा कसैको बाबु, कसैको आमा, कसैको श्रीमान, कसैको श्रीमती, कसैको छोरा/छोरी, कसैको दाजुभाइ, कसैको दिदीबहिनीको हत्या गरिएको हुन्छ। के सरकारले मुद्दा फिर्ता लिई आरोपित व्यक्तिलाई अभियोगबाट मुक्त गरी स्वतन्त्र छोड्न र पीडित व्यक्तिलाई शीघ्र न्याय प्राप्त गर्ने निजको अधिकारबाट वञ्चित गर्न सक्छ? के सरकारले आफूले चाहेको जूनसकै बेला सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनमा त्यस्तो प्रावधान उल्लेख भएकै कारणले कुनै पनि आधार र कारण उल्लेख नगरी कुनै पनि मुद्दा फिर्ता गर्न पाउँछ?

^{१६} NKP 2065 (2008) No. 9, p. 1108.

^{१७} २०६५ पुस १४ मा वकिलहरूको एउटा समूहले, अन्य कुराका अतिरिक्त, देहायका मागहरू गर्दै सर्वोच्च अदालतमा एउटा सार्वजनिक सरोकारको मुद्दा दायर गर्‍योः ३४९ फौजदारी मुद्दा फिर्ता गर्न मन्त्रिपरिषदले गरेको निर्णय अमान्य घोषणा गर्ने; अर्को उपयुक्त कानुनी व्यवस्था नभएसम्म भविष्यमा यस्ता फिर्ता गरिने मुद्दाहरूलाई व्यापक मार्गनिर्देशन तय गरी लागु गर्ने; र सरकारको निर्णयलाई कार्यान्वयन नगराउन अन्तरिम आदेश। निवेदकहरूले आफ्ना मागहरू राख्दा संवैधानिक प्रावधानहरू नेपालको

सिफारिस गर्ने मन्त्रिपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन नगराउनु भनी एउटा अन्तरिम आदेश (२०६५ पुस १७) जारी गर्‍यो। अदालतको आदेश राजनीतिक उद्देश्यले दायर गरिएका मुद्दाहरूमात्र फिर्ता गर्न पाइने भनी विस्तृत शान्ति सम्झौताले गरेको व्यवस्थामा आधारित थियो जबकि फिर्ताका लागि सिफारिस गरिएका मुद्दाहरूको सूचीमा राजनीतिक कसुरसँग प्रस्ट रूपमा असम्बन्धित अनेकौं अभियोगहरू परेका छन्।

माघव बस्नेतसमेतको मुद्दामा २०६७ फागुन ११ गते सर्वोच्च अदालतले सामान्यतः सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन अन्तर्गतका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता गर्न सिफारिस गर्ने नेपाल सरकारको कुनै पनि निर्णय स्वच्छ, मनासिव तथा न्यायपूर्ण हुनैपर्छ भनी फैसला गर्‍यो। तर, कुनै खास मुद्दा फिर्ता लिने कार्य प्रचलित कानुनसँग मेल खान्छ वा खाँदैन भन्ने कुराको निश्चय गर्ने काम सम्बन्धित जिल्ला अदालतको अधिकार हो भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै अदालतले ३४९ फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिन सिफारिस गर्ने सरकारको निर्णय कतिको मनासिव छ भन्ने कुरामाथि विचारै गरेन। त्यस सम्बन्धमा अदालतको निर्णय अन्तरिम आदेशमा भएको यसको अधिल्लो अडानभन्दा फरक छ। त्यसबाहेक, सर्वोच्च अदालतले नेपाल सरकारको तर्फबाट लगाइएका फौजदारी अभियोगहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा नीतिगत मार्गनिर्देशन तथा कार्यविधिहरू (१९९८) कार्यान्वयनमा आइसकेको तथा मुद्दा फिर्ताका आधारहरू छुट्याइसकेको कुरा उल्लेख गर्दै स्वेच्छाचारी रूपमा गरिने मुद्दा फिर्तालाई नियन्त्रण गर्न न्यायिक मार्गनिर्देशन जारी गर्न निवेदकले गरेको मागलाई अस्वीकार गर्‍यो। तर, अदालतले ती मार्गनिर्देशनहरूको कानुनी हैसियत स्पष्ट गर्न सकेन।^{१५}

त्यसबाहेक, त्यस विषयवस्तुका सम्बन्धमा आदेश दिने जिल्ला अदालतको अधिकारलाई स्वीकार गरे पनि मुद्दा फिर्तासम्बन्धी मन्त्रीपरिषद्का निर्णयलाई समर्थन गर्ने वा नगर्ने भन्नेबारे उनीहरूबीच मतैक्यताको अभाव छ। यसको अर्थ सर्वोच्च अदालतका आदेशलाई जिल्ला अदालतहरूले एकमतले^{१६} पालना गरेका छैनन् जसले सर्वोच्चका निर्णयहरूको आधिकारिकतालाई कमजोर बनाएको छ।

न्यायका खातिर सर्वोच्च अदालतले त्यो कानुनी त्रुटिलाई हटाउन कदमहरू चाल्नुपर्छ। यस्ता कदमहरू त्यस सम्बन्धमा फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता गर्ने कुरालाई नियमन गर्न आवश्यक कानुन पारित नभएसम्म न्यायिक मार्गनिर्देशनहरू जारी गरेरसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ।

सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादन गरिएका सम्बद्ध निर्णयहरूसहित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिको धारा २ (प्रभावकारी न्यायिक उपचारसहितको अधिकार)को आधार लिएका थिए।

^{१५} यी मार्गनिर्देशनहरूलाई अभैसम्म औपचारिक रूपमा सार्वजनिक गरिएको छैन। हेर्नुहोस् मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) “नेपालमा गम्भीर प्रकृतिका मुद्दा फिर्ताको समस्या र दण्डहीनता”, (२०११), पृ. ४३-४५।

^{१६} मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड)द्वारा २०६७ कात्तिक ३० गते आयोजित “फौजदारी अभियोग फिर्ता लिने कार्य: अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्ड तथा सर्वोत्तम अभ्यासहरू” विषयक एक अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा थुप्रै सहभागीहरूले फौजदारी अभियोगहरू फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले दिएका आदेशहरूको तल्ला अदालतहरूले पालना नगरेको कुरामाथि प्रकाश पारेका थिए। जिल्ला न्यायाधीशहरूले मुद्दा फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा सरकारका निर्णयहरूको विरलै छानबिन गर्छन् अथवा सर्वोच्च अदालतले गरेका आदेशहरूमा आधारित रहेर तिनलाई विरलै अस्वीकार गर्छन्।

४. निष्कर्ष तथा सिफारिसहरू

मुद्दा फिर्ता लिने कार्यसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कानुनी खाका र अभ्यास अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत मानवअधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनका लागि दण्डहीनता अस्वीकार्य छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय सहमतिअनुरूप भएको देखिँदैन ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको दफा २९ ले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका कुनै पनि अपराधका सम्बन्धमा फौजदारी अभियोग फिर्ता लिन अनुमति प्रदान गर्ने भएकाले यसले नेपाल सरकारलाई नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिलगायतका कतिपय सन्धिअन्तर्गतका आफ्ना अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वको उल्लङ्घन गराएको छ ।

संविधान निर्माण प्रक्रिया एवं सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको मस्यौदा विधेयक तथा फौजदारी कार्यविधि संहितासम्बन्धी मस्यौदा विधेयकको तयारीलाई राष्ट्रिय कानुनी खाकालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा सर्वोत्तम अभ्यासअनुरूप ल्याउने अवसरका रूपमा उपयोग गरिनुपर्छ ।

यसअघिको विश्लेषणमा पहिचान गरिएका नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वका आधारमा देहायका सिफारिसहरू गरिएका छन्:

- नयाँ संविधानले राज्यलाई मानवअधिकार र मानवीय कानूनका गम्भीर उल्लङ्घनको अनुसन्धान र अभियोजन गर्न बाध्य पार्नुपर्छ र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत गम्भीर अपराधका लागि आममाफी दिन नपाउने स्पष्ट प्रावधान समावेश गर्नुपर्छ ।
- फौजदारी कार्यविधि संहिताको मस्यौदा विधेयकलाई संशोधन गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत गम्भीर अपराधका लागि न फौजदारी अभियोग फिर्ता लिन न माफी र क्षमादान दिन नै सकिन्छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी मस्यौदा विधेयकले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार र मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनका लागि आममाफीको अनुमति दिनुहुँदैन । मानवअधिकार वा युद्धका कानून र प्रथाको गम्भीर उल्लङ्घनका रूपमा अभियोजन आवश्यक पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत स्वीकार गरिएका सबै अपराधहरूलाई यसको सम्भावित कार्यक्षेत्रबाट हटाई यो काम गर्न सकिन्छ ।
- फौजदारी अभियोग फिर्ता लिने सम्बन्धमा मार्गदर्शन गर्ने सर्वोच्च अदालतको आदेशलाई मन्त्रपरिषद्, महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित जिल्ला अदालतहरूले उचित रूपमा अनुसरण गर्नुपर्छ ।

- नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्वसँग बाभिएको हदसम्म सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको दफा २९ लाई रद्द गरिनुपर्छ। अन्तरिम संविधानअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतको “संवैधानिक पुनरावलोकन गर्ने क्षेत्राधिकार”को उपयोग गर्दै सार्वजनिक सरोकारका कानूनमार्फत् यो काम गर्न सकिन्छ।
- गोपनीयताको संरक्षण^{१००}लगायतका सम्बन्धमा समेत आफ्नै नजिरहरूलाई अनुसरण गर्दै सर्वोच्च अदालतले स्वेच्छाचारी रूपबाट फौजदारी अभियोगहरू फिर्ता लिनबाट रोक्न न्यायिक मार्गनिर्देशनहरू जारी गर्नेबारे विचार गर्नुपर्छ। त्यस्ता मार्गनिर्देशनहरूले आवश्यक कानुनी व्यवस्था नगरिएसम्म कानूनका रूपमा काम गर्छन्।
- फौजदारी मुद्दाहरूलाई फिर्ता लिने सम्भावनाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगसँग परामर्श लिइनुपर्छ र उसका सिफारिसहरूलाई आवश्यक ध्यान दिइनुपर्छ। आयोगले पहिल्यै आफ्ना सिफारिसहरू पेस गरिसकेका मुद्दाहरूका लागि यो प्रावधान अनिवार्य हुनुपर्छ।
- फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने कुनै पनि कार्यबारे निर्णय गर्नुअघि अनुसन्धान तथा अभियोजनसँग सम्बन्धित अधिकारीहरूसँग परामर्श गरिनुपर्छ।

...

^{१००} हेर्नुहोस् *सपना प्रधान मल्लसमेत र अन्य वि प्रधानमन्त्रीको कार्यालयसमेत*, WPN 3561 of the Year 2006, २०६४ पुस १० को सर्वोच्च अदालतको निर्णय। यस मुद्दामा, सर्वोच्च अदालतले नेपालका सन्धिजन्य दायित्वहरूसँग अनुकूल हुनेगरी सर्वोच्च अदालतका कारवाहीहरूमा संलग्न विभिन्न विशेष वर्गका व्यक्तिहरूका लागि (जस्तै, हिंसा, दुर्व्यवहार तथा शोषणबाट पीडित महिलाहरू; बालबालिका; र एचआईभी तथा एड्सबाट पीडित व्यक्तिहरू) तिनको अनामिकता तथा गोपनीयताको संरक्षण गर्नेसम्बन्धी कानून बनाउन सर्वोच्च अदालतले सरकारलाई निर्देशन दियो। यस्तो कानून नवनेसम्म काम चलाउनका लागि सर्वोच्च अदालतले “विशिष्ट प्रकृतिका मुद्दाहरूका सम्बन्धमा सम्पूर्ण अभियोजन तथा अदालती प्रक्रियामा सम्बन्धित पक्षहरूको गोपनीयताको संरक्षणका लागि कार्यावधिगत मार्गनिर्देशन, २००७” जारी गर्‍यो।